

ԼԵՒՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀԱՅ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

324
27-50

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԱՐԽԻՎ
ARCHIVES OF THE FIRST PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ԼԵՒՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀԱՅ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4157

ԵՐԵՎԱՆ 2009

ՀՏԴ 327
ԳՄԴ 66.4
Տ – 506

LEVON TER-PETROSSIAN
ARMENIAN-TURKISH RELATIONS

Erevan 2009

Տեր-Պետրոսյան Լևոն
Ֆայ-թուրքական հարաբերություններ.
Տ – 506
Ֆայ-թուրքական հարաբերություններ.
Կազմող՝ Ա. Ռ. Բանուչյան, առաջաբան՝ Ա. Բ. Սարգսյան, խմբագիր՝ Ա. Է. Ավագյան – Եր.: Ֆայաստանի Ֆանրապետության Առաջին Լախազախի արխիվ, 2009. – 96 էջ:

ԳՄԴ 66.4

ISBN 978- 99941-2-255-4

© Լևոն Տեր-Պետրոսյան, 2009

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Մույն ժողովածուն Լևոն Տեր-Պետրոսյանի ելույթներից, հարցազրույցներից ու հոդվածներից բաղկածքներ են, որոնք վերաբերում են Հայաստանի և Քուրդիստանի հարաբերություններին, դրանց կարգավորման սկզբունքներին և ուղիներին: Ժամանակագրական առումով այն ընդգրկում է ուղիղ 20 տարի՝ սկսած 1989 թվականի հունիսից և մինչև մի քանի օր առաջ՝ մայիսի 1-ի հանրահավաքում հնչած նրա ելույթը: Այսպիսի մի ժողովածուի հրատարակության այժմեականությունը բացատրվում է մի կողմից՝ Հայ-թուրքական հարաբերությունների ներկա փուլում տեղի ունեցող սրբնիվաց զարգացումներով, մյուս կողմից՝ Քուրդիստանի նկատմամբ ներկա իշխանությունների վարած քաղաքականությունը Լևոն Տեր-Պետրոսյանի քաղաքականության հետ նույնացնելու կամ դրանց մեջ հավասարության նշան դնելու ողորմելի փորձերը մերկացնելու նպատակով: Այդ փորձերը հատկապես կատիվացան վերջին օրերին՝ հայ-թուրքական հայտնի համաձայնության, կամ «ճանապարհային քարտեզ» կոչված փաստաթղթի բացահայտման առիթով:

Իրականում, վերջին 11 տարում իշխող վարչախումբը պետականության հիմնադրույթների իր ընկալումներում ու պատկերացումներում, ներքաղաքական ու արտաքին քաղաքական բոլոր հարցերում նախկին իշխանությունների հակոտնյան է ու հակադրությունը: Եւ, այդ առումով, հայ-թուրքական հարաբերությունները, այդ հարաբերությունների մաս կազմող Հայոց ցեղասպանության խեղիքը, ինչպես նաև գործնական քաղաքականությունը ոչ միայն բացառություն չեն, այլև սովյալ հակադրությունը հաստատող ու ցուցադրող օրինակներից ամենաբնորոշն են:

Ի՞նչ էր առում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը

Ինչպես այլ կարևոր հարցերի, այնպես էլ Հայ-Ֆուրբակյան հարաբերությունների հետ կապված սկզբունքային մոտեցումները ՀՀ Հիմնադիր-նախագահի 20 տարվա գործունեության ընթացքում փոփոխություն չեն կրել: Դրանք հենվել են իրատես քաղաքականության նրա անխափար սկզբունքի վրա և արտահայտվել հետևյալ դրույթներում.

ա) Պետության ապահովության ու տնտեսական զարգացման ամենակարևոր երաշխիքներից մեկը հարաբերություններն են անմիջական հարևանների, այդ թվում Քուրդիայի հետ:

բ) Ըստ այդմ, առանց որևէ քաղաքական դիչման պետք է հարաբերություններ հաստատել նաև Քուրդիայի հետ:

գ) Այդ հարաբերությունները պետք է կարգավորվեն առանց երկուստեք նախապայմանների:

դ) Քուրդիան չպետք է հարաբերություններ հաստատու՞մք է սահմանի բացումը պայմանավորի երրորդ երկրի՝ Ադրբեջանի հետ կապված հանգամանքներով, այն է՝ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրով:

ե) Հայաստանը չպետք է արտաքին քաղաքականության օրակարգում դնի Յեղասպանության հարցը, քանզի տվյալ պայմաններում միանգամից անհեռանկարաշուկայան կծառնի այդ հարաբերությունների կարգավորման ներազդուրությունը:

զ) Որպեսզի Յեղասպանության և այլ խնդիրների մասին երկու երկրների տրամագծորեն հակադիր համոզմունքները դրան շխառնարեն, պետք է գործադրել «համաձայնություն տարածաշուկայան» մասին բանաձևը և կարգավորել դրանից դուրս մնացող մյուս խնդիրները:

Այստեղ արձանագրենք երկու փաստ-իրողություն:

Առաջին. այս սկզբունքները հիման վրա առաջին տարիներին Քուրդիայի հետ հարաբերությունների հաստատման գործընթացը հաջողությամբ իրականանում էր. և ամենաձանր տարիներին Քուրդիայի ճանապարհների օգտագործմամբ Հայաստան հաց էր ներկրվում: Կարգավորման այդ ընթացքը խզվեց Ղարաբաղյան պատերազմում մեր հաղթանակների պատճառով՝ թուրքական կառավարության վրա Քուրդիայի աղջայնական ուժերի և Ադրբեջանի ճնշման հետևանքով: Արձանագրենք նաև, որ անկախ այն բանից, որ Յեղասպանության հարցը չէր զրված Հայաստանի արտաքին քաղաքակա-

նության հիմքում, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի իշխանության տարիներին մի շարք կարևոր երկրների կողմից ճանաչվեց 1915-ի Հայոց ցեղասպանությունը:

Երկրորդ. Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի իշխանավարման ողջ ընթացքում հայ-թուրքական հարաբերություններում նրա քաղաքականությունը ամենատուր ու կատաղի քննադատություն էր ենթարկվում այսպես կոչված «ազգայնական» ամենատարբեր ուժերի և առաջին հերթին Դաշնակցության կողմից, նրան համարում էին «թուրքամետ»: Նույն քննադատությունը տանում էին նաև «հայրենասեր» ու «հայտնի» մտավորականների մի ամբողջ շրջառ: Նրանից պահանջում էին Յեղասպանության ճանաչման հարցը դնել արտաքին քաղաքականության հիմքում և որևէ հարաբերություն Քուրդիայի հետ հաստատելու համար վերջինիս առաջ որպես նախապայման դնել Յեղասպանության ճանաչման հարցը: Նույն մեղադրանքը և պահանջը շրջանառվում էր նաև Սփյուռքի որոշ շրջանակներում:

Ի՞նչ փոխվեց 1998-ից

1998թ. Թ. Քոչարյանի զլխավորությամբ իրականացված պետական հեղաշրջումից հետո, այլ հարցերի թվում, արմատապես փոխվեցին նաև հայ-թուրքական հարաբերությունների խնդրի դիրքորոշումները և ողջ փիլիսոփայությունը: Արվեց ճիշտ այն, ինչը չէր անում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, և ինչի համար արժանանում էր բուռն քննադատության: Քոչարյանի «հաշվարկներն» այսպիսին էին.

ա) Յեղասպանության հարցը պետք է դնել Հայաստանի արտաքին քաղաքականության հիմքում, դարձնել քաղաքական օրակարգի խնդիր:

բ) Դրանով կիսրաշահենք Սփյուռքին և նա ավելի առատաձեռն կզտնվի Հայաստանի հանդեպ:

գ) Այդ դեպքում Քուրդիան սեղի կտա և անմիջապես կբացի հայ-թուրքական սահմանը:

դ) Յեղասպանության ճանաչման, հողերի վերադարձի, Կարսի պայմանագիրը չեղյալ հայտարարելու պահանջների ճնշման տակ Քուրդիան նաև անկողմնակալ դիրք կզբաղի Լեռնային Ղարաբաղի խնդրում և չերմեռանդ չի պաշտպանի Ադրբեջանին:

Կրկենք, որ նույն խնդրի նկատմամբ սա տրամագծորեն հակադիր մոտեցում և գործելակերպ է: և տրամագծորեն հակադիր այս մոտեցումն էլ հենց դրվեց Հայաստանի արտաքին քաղաքականության հիմքում: Իսկ դրա սկիզբը

կարելի համարել 1998թ. սեպտեմբերին ՄԱԿ-ի ամբիոնից Ռ. Քաչարյանի ելույթը Ֆեդասպանությունից մասին: Ժամանակին դա լինում էր հարցի վերաբերյալ նույն, այսպես կրկնված, ազդեցական ուժերի և առաջին հերթին Դաշնակցության կողմից: Ներքոյն երդեցին նույն «հարևանախորհրդամբ պրազիզ» հայրենի մտավորականները: Այն ծափողջուններով ընդունեցին Արցախում:

Այստեղ էլ արձանագրենք երեք փաստ-իրողություն:

Առաջին. Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի նկատմամբ քննադատությունները մինչև վերջ էլ չզարգացրին: Մասնավորապես՝ դրանք լայնորեն օգտագործվեցին Սերժ Սարգսյանի ու նրան սատարող ուժերի կողմից վերջին նախագահական ընտրությունների քարոզարշավի ժամանակ՝ նրան մեղադրելով «խուրքամտության» մեջ: Այսինքն՝ Սերժ Սարգսյանը հարագած էր մեռած իր օրգանական նախորդի՝ Քոչարյանի գծին:

Երկրորդ. Հայ-Ռուսական հարաբերությունների խնդրում քոչարյանագաշնակցական այս մոտեցումները չփոխվեցին նաև Սերժ Սարգսյանի պաշտոնավարումից հետո. ոչ մեկը պաշտոնապես չի հայտարարել, թե Ֆեդասպանության հարցը հանվում է Հայաստանի արտաքին քաղաքականության օրակարգից, մի բան, որ հայ-Ռուսական հարաբերությունների կարգավորման խնդրի բանալին է, կամ փոխափոխության հիմքը:

Երրորդ. Այս ընթացքում, Քուրբխայի վարչապետ Ռեզեփ Էրյուզանի կողմից նամակով պաշտոնական առաջարկ արվեց Հայկական կողմին ստեղծել հայ և Ռուսը պատմաբանների համատեղ մի հանձնաժողով՝ ուսումնասիրելու համար 1915թ. իրադարձությունները, այն է՝ պարզել այդ ժամանակ հայ ժողովրդի ցեղասպանություն եղել է թե՛ ոչ:

Նկատենք, որ նման պաշտոնական առաջարկ հնարավոր էր միայն մի դեպքում, եթե Ֆեդասպանության խնդիրը դրված է Հայաստանի արտաքին քաղաքականության հիմքում որպես օրակարգային հարց: Նման մի առաջարկ անհար ու անհնթեթ կլինեք հակառակ դեպքում, եթե պետական քաղաքականության հիմքում դրված լինեին նախկին իշխանության սկզբունքները: Այնհայտ էր նաև, որ սա հեռահար մի որոգում էր, և, համաձայնել դրան, կըշմանակը պաշտոնապես կասկածի տակ դնել Հայոց ցեղասպանությունը, բայց լուրջան օրանակ այն: Դա Քուրբխայի ձեռքին լավագույն կոմանդր կլինեք՝ կասեցնելու տարբեր երկրների կողմից Ֆեդասպանության միջազգային ճանաչման 1970-ական թվականներից ի վեր ծավալված գործընթացը: Այդ ժամանակ Հայաստանը դրան չարձագանքեց, և, թվում էր, թե այդ առաջարկը մտացվել է:

2008թ. օգոստոսին, Մոսկվա կատարած այցի ընթացքում, Սերժ Սարգսյանը երկու անհնկակ մատուցեց. Քուրբխայի նախագահ՝ Դուլին հրավիրեց երեւան՝ միայն ֆուտբոլային հանդիպում դիտելու, նաև հայտարարեց, թե սկզբունքորեն դեմ չէ 1915թ. իրադարձությունների ուսումնասիրության և ցնահամաման համար հայ և Ռուսը պատմաբանների հանձնաժողով ստեղծելու գաղափարին:

Վերջին մեկուկես տարում

2007 թվականի աշնանից, առաջիկա նախագահական ընտրություններին մասնակցելու մասին հրապարակային հայտարարությունից ի վեր, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը իր ելույթներում բազմիցս և հիմնավորապես անդրադարձել է նաև Հայ-Ռուսական հարաբերությունների և Ֆեդասպանության խնդրին: Քաջ դիտակցելով Քուրբխայի, թվում էր, թե մոտացված առաջարկի որոպայերը, նա դեռ 2007 թվականի դեկտեմբերի 8-ի հանրահավաքում հայտարարեց, «Սեզ համար անընդունելի և վիրավորական է հայ և Ռուսը պատմաբանների հանձնախումբ ստեղծելու մասին արված հայտնի առաջարկը, քանի որ դա նախ կասկածի տակ է դնում մեր համազգային համոզումը, և երկրորդ՝ բազմաթիվ երկրների խորհրդարանների կողմից Ֆեդասպանության ճանաչման կայացված փաստն այլևս ավելորդ ու ժամանակավեճ է դարձնում նման հանձնախումբի ստեղծումը»: Ինչպես այդ ժամանակավեճ էր դարձնում նման հանձնախումբի ստեղծումը վերահաստատեց իր նախկին դերքորոշումները հայ-Ռուսական հարաբերությունների ողջ համայնքում, դա հակադրելով ներկա վարչախմբի վարած քաղաքականությանը՝ միաժամանակ զգուշացնելով վերջինիս փոսեղավոր հետեւանքներից: Այս սեահետները պաշտպանել և հիմնավորել են նրա գլխավորած Համաժողովրդական շարժման – Հայ Ազգային Կոնգրեսի մեջ մտնող քաղաքական ուժերը և գրանց զեկավարները:

Այսինքն՝ թե՛ իր իշխանության օրոք, թե՛ ընդդիմություն եկած ժամանակ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը սկզբունքորեն հետեւել է Քուրբխայի հետ առանց նախապայմանների հարաբերություններ հաստատելու սկզբունքին: Պարզաբաններ, առանց նախապայմանների հարաբերություններ նշանակում է Քուրբխան առաջ չի բաշում Լարսառայի խնդրի առաջնահերթ կարգավորման, հայ և Ռուսը պատմաբանների հանձնաժողովի ստեղծման, Կարսի պաշմանագրի վերահաստատման պահանջների: Իսկ Հայաստանը հարաբերությունների հաստատման պարտադիր պայման չի համարում Քուրբխայի

կողմից Յեղասպանության ճանաչման հարցը: Այս խնդրի հետ կազմված մեջբերված մի հատված Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի՝ 2009թ. մայիսի 1-ի հանրահավաքային ելույթից, որում նա ներկայացնում է հայ-թուրքական հարաբերությունների բնագավառում քաղաքանա-սերժանական վարչակազմի միանգամայն սնանկ եւ վնասակար քաղաքականությունն Եվրոպային:

– «Քաղաքային վարչակազմի առաջին գործը եղավ դավաճանական կամ հակազգային հայտարարել Թուրքիայի հետ առանց նախապայմանների հարաբերություններ հաստատելու՝ նախկին իշխանությունների որդեգրած քաղաքականությունը:

– Հայաստանի արտաքին քաղաքականության անկյունաքար հռչակվեց Յեղասպանության միջազգային ճանաչման պահանջը, որը որպես հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման բանական հիմք՝ հոխորտանքով գրվեց նաև Թուրքիայի առջև:

– Երբ, երկար համառելուց հետո, Քաղաքյանը եւ Սսկանյանը ի վերջո համոզվեցին, որ այս ճանապարհը փակուղային է, նրանք վերազարձան իրենց կողմից ժամանակին դավաճանական հայտարարված՝ Թուրքիայի հետ առանց նախապայմանների հարաբերություններ հաստատելու սկզբունքին, սկսված բացահայտելով Հայաստանի թվույթյունը եւ Թուրքիային հարավորություն տալով ավելի կոշտացնելու իր դիրքորոշումը:

– Թե՛ այս օրչեկտիվ պատճառով, թե՛ սեփական լեզվափոփոխության խնդրի լուծման նկատառումով, Սերժ Սարգսյանն ընկավ մի ավելի վտանգավոր ծայրահեղության գիրկը՝ հայ-թուրքական սահմանի բացման զինաց անխոհեմարար համաձայնելով ընդառաջել Յեղասպանության օւսումնասիրման հարցով հայ եւ թուրք պատմաբաններից կազմված հանձնաժողով ստեղծելու վերաբերյալ Թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Էրդողանի կողմից տարիներ առաջ արված ու համարյա մոռացված առաջարկին»:

Այսպիսով, վերջին մեկուկես տարում միայն Հայ Ազգային Կոնգրեսն է եւ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, որ հստակ ահազանգել է Լրեք վտանգավոր զարգացումների մասին.

- ա) Հայ եւ թուրք պատմաբանների հանձնաժողովի ստեղծում.
- բ) Հայաստան-Թուրքիա-Ազրբեջան եռակողմ բանակցություններ Ղարաբաղի հարցի շուրջ.
- գ) Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների եւ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորում փախելով:

Ո՛չ իշխող կուլիցիայից, ո՛չ իրեն «հայրենասեր մտավորական» համարողներից որեւէ մեկը այդ ահազանգերին լուրջ չվերաբերվեց: Ընդհակառակը՝ փորձում էին մոլորեցնել, ճանկատացնել եւ խաբել ժողովրդին, թե այդպիսի վտանգներ չկան: Իսկ հիմա, բանը-բանից անցնելուց հետո, նրանք վայնասուն ու ունեց են բարձրացրել՝ հերոսանալու կամ ժողովրդի համակրանքը շահելու համար:

* * *

Միակ ուժը, որը հետեւողականորեն բարձրացրել է այդ հարցերը եւ արել ամեն ինչ՝ վտանգավոր այդ զարգացումները կանխելու համար, եղել է Հայ Ազգային Կոնգրեսը եւ նրա առաջնորդ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը: Նույն ահազանգերը Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հնչեցրել է նաև Լեւոնային Ղարաբաղի հարցի վերաբերյալ, բայց գրանք էլ նշված ուժերի կողմից արժանացել են նույն արժապանքին: Հիմա սպասում են, որ այդ փորձանքն էլ մեր գլխին գա, որից հետո էլի վայնասուն ու ունեց բարձրացնեն ու հերոսականություն խաղան:

Այսպիսով՝ «Թուրքիայի հետ հարաբերությունների կարգավորում առանց նախապայմանների» սկզբունքը Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի իշխանության տարիներին, բոլորովին այլ բան էր նշանակում ու այլ կերպ լուծվում, քան հռչակված նույն սկզբունքն այսօր Սերժ Սարգսյանի համար: Այն ժամանակ դա նշանակում էր իրագործվում էր առանց Յեղասպանության եւ Լեւոնային Ղարաբաղի խնդրի հետ որեւէ աղբյուրի: Այժմ այդ հարաբերությունների կարգավորման համար Սերժ Սարգսյանի կողմից արդեն իսկ ծախվել է Հայոց ցեղասպանությունը, իսկ ակնհայտ ու թափալղոր գործընթացները վկայում են, որ հերթի է դրված նաև Լեւոնային Ղարաբաղը: Իսկ բացատրությունը մեկն է, առաջին զեկպրում գործ ունենք լեզվափոխ նախապահի եւ պետական գործչի գործելակերպի հետ, որի նպատակը պետության ու ժողովրդի շահն է, երկրորդ զեկպրում գործ ունենք իշխանությունը բռնազավթած ոչ լեզվափոխ իշխողի հետ, որի նպատակը ամեն գնով, բնորոշ քացահայտ ազգային դավաճանությունը, սեփական իշխանությունը պահպանելն է:

ԱՇՈՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Պատմական գիտությունների
թեկնածու

ԵԼՈՒՅԹ ՀԵՍՆ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆՍՏԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

(24 հունիսի, 1989թ.)¹

Ղաւրբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեն, խորապես մտահոգ-ված ընթացիկ նստաշրջանի հակադեմոկրատիկ բնույթով, նրանում ննչած հիմնովին սխալ ու անհեռատես ֆաղափական ծրագրով եւ հայ ժողովրդի իղծերի իրականացման համար ստանձնած պատասխանա-տվոյթյան զգացումով՝ իր պարտքն է համարում Հայաստանի գերա-զոյն իշխանոյթյան ամբիոնից անելու հետեյալ հայտարարոյթոյնը:

Ձնայած պատմական դառը փորձին, շնայած հայ ժողովրդի կրած բազմաթիվ հիասքափոյթոյններին, մեր որոշ մտափորական գործիչնե-րի կողմից շարունակվում է տենդագին կերպով ֆարոզվել ֆաղափակա-նապես սնանկ եւ վտանգալոր այն մտայնոյթոյնը, որ Հայաստանը, շրջապատված լինելով այլակրոն, քչնամի ազգերով՝ իր գոյոյթոյնը կա-րող է պահպանել միայն որեւէ հզոր պետոյթյան հովանավորոյթյան շնորհիվ: Այս մտայնոյթոյնը մեր ժողովրդին մատնում է բարոյական սարկոյթյան եւ զրկում նրան ֆաղափական պարտնյոր դառնալու հնա-րավորոյթոյնից, որը ֆաղափականոյթյան մեջ հաշոդոյթյան հասնելու երաշխիքն է:

¹ «Ղաւրբաղ» կոմիտեի անունից ՚Նչած այս կոյթի բնագիրը չի պահպանվել: «Գրոշակը» այն հրատարակել է (Նավահարար ձաշնագրոյթոյնից) «Լեւոն Տեր-Պետ-րոյթայնի մտահոգիչ կոյթի» վերնագրով՝ իր կողմից խոտտանալով՝ ՚Նստաղայսմ ողի-քորոշվել նման գորտուղի եւ դատապարտելի կեցվածքի մը նկատմանը: Ողղիկ կնք սպաղրված տեքստում տեղ գտած ակննայտ սխալները եւ վրիպումները:

Հայաստանի՝ որպես պանթուրիզմի ծրագրի իրականացումը խափանող և դրանում մուսաստանի շահերին ծառայող գործոնի ըմբռնումը Հայկական հարցը կրկին ներառում է միջազգային հաղահական հարաբերությունների բարդ ոլորտը, որ հիշ է մեր ժողովրդի նակատարի համար վտանգավոր հետևանքներով:

Քեևս պանթուրիզմը, որպես գաղափարախոսություն, ապրելով իր ծաղկումը Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում, ներկայումս փաստորեն կորցրել է հաղահական գործոնի իր բովանդակությունը, քանի որ թուրքալեզու ժողովուրդները բռնել են ազգային զարգացման ուղին, նրա դեմ ուղղված խաչակրանքի կոչերը ընդունակ են այն նորից վերածելու հաղահական գործոնի, և Հայաստանը դարձնելու պանթուրիզմի, պանիսլամիզմի թիրախ:

Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեն, ավելի քան մեկ տարի գլխավորելով համաժողովրդական Շարժումը, սկզբից ի վեր մերժել է օտար հովանավորի վրա հույս դնելու և պանթուրիզմը որպես մշտական սպառնալիք դիտելու վնասակար մտայնությունը և հետևողականորեն կենսագործել է հաղահական այն սկզբունքը, որ հայ ժողովուրդն իր ազգային իղձերին հասնելու համար պետք է ապավինի միայն ու միայն սեփական ուժերին: Քաղաքական այդ ուղին արդեն տվել է իր ակնհայտ դրական արդյունքները, և արցախյան խնդիրը մերժման, բռնադատման փուլից դուրս է բերվել լուծման փուլ:

Իր արդարացի, սահմանադրական պայմարի շնորհիվ հայ ժողովուրդը ձեռք է բերել բազմաթիվ դաշնակիցներ՝ ի դեմս միջազգային հասարակական կարծիքի, Մոսկվայի, Լենինգրադի, Մերձբալթյան հանրապետությունների և այլ ղեմնկրատական ուժերի: Դա նախ և առաջ հայ ժողովրդի համազգային շարժման շոշափելի նպաստի գնահատումն է Խորհրդային Միության ղեմնկրատացման պրոցեսում և երկրորդ՝ արցախյան խնդրի արդարացի լուծման միակ գրավակալը, որը մենք պարտավոր ենք փայփայել աչքի լույսի պես:

Գիտակցելով այս իրողությունը՝ արցախյան խնդիրը փակուղու առաջ կանգնեցնել ձգտող ուժերը հայ ժողովրդի դեմ նյութել են մի անավոր դավ, որին այսօր, կամա թե ակամա, մասնակցում են որոշ հայ մտավորական գործիչներ: Պանթուրիզմի վտանգի, Թուրքիայի կողմից նվաճված հայկական տարածքների խնդրի արձարձումն այս

պահին նետապնդում է միայն ու միայն մեկ նպատակ, հայ ժողովրդին ներկայացնել որպես ռեանշիստներ, վարկաբեկել արցախյան արդարացի պահանջատիրությունը և դրանով զրկել նրան վերոհիշյալ դաշնակիցների համակրանքից: Այդ իսկ նկատառումով Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեն խտտագույնն դատապարտում է Հայկական հարցը միջազգային հարաբերությունների էժանագին խաղափար դարձնելու հերթական փորձը և համոզվում հայտնում, որ մեր ազգային իղձերի իրականացման միակ ուղին երկրի ղեմնկրատացման գործընթացի անշրջելիության ապահովումն է և հայ ժողովրդի միաբնությունը՝ կերտված Հայոց համազգային շարժման գաղափարական սկզբունքների վրա:

Մենք վստահ ենք, որ եթե ժամանակին պաշտոնապես ճանաչվեր Հայոց համազգային շարժումը, և դրանով փոխըմբռնման հնարավորություն ստեղծվեր հանրապետության ղեկավարության և ժողովրդի ներկայացուցիչների միջև, ապա այսօր տեղի չէ ունենա հաղահական այն արկածախնդրությունը, որին նվիրված է սույն հայտարարությունը:

«Դրոշակ», 24 հուլիսի, 1989թ.: Լ. Տեր-Պետրոսյան, Ընտրակի, Երևան, 2006, էջ 43-45:

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՕՐԱԹԵՐԹԻՆ
ՏՎԱԾ ՀԱՐՑԱԶԳՐՈՒՅՑԻՑ
(9 հոկտեմբերի, 1990թ.)

Չորրորդ կարևոր խնդիրը՝ Հայաստանի առջև ծառայած քաղաքական մեկուսացման հաղթանաբաժնի է, որով ավելի կրթաօժանդակաբարձր կանգնեցնելու հարկավորություններն արտասահմանյան երկրների հետ: Այդ ուղղությամբ մեզ սպասվում է յուր քաղաքական գործունեություն, նկուն դիվանագիտություն, որպեսզի մենք, եթե ոչ բարեկարգիական կամ բարեկամական, ապա գոնե նորմալ հարաբերություններ հաստատենք առաջին հերթին մեր անմիջական հարևանների հետ: Ես նկատի ունեմ նախ և առաջ Վրաստանը, որի հետ մեզ կապում են դարավոր բարեկամական ավանդույթներ, այնուհետև՝ Իրանը, որի հետ Հայաստանը, 1828 թվականից ի վեր, որևէ կոնֆլիկտ չի ունեցել, ուստի այս առումով հոգեբանական տեսակետից որևէ արգելի չկա ոչ հայ ժողովրդի, ոչ էլ Իրանի համար: Կրոնական գործո՞նն այստեղ, ինձ քվում է, որևէ դեր խաղալ չի կարող, որովհետև թե՛ Հայաստանում, թե՛ Իրանում կան ուժեր, որոնք գիտակցում են, որ պետական շահերը վեր են կրոնականից, և հարաբերություններ կարող են հաստատվել պետական այդ շահերի գիտակցությամբ: Ես որևէ արգելի չեմ տեսնում:

Սոցիալական հոգեբանության և մասնավոր պատմական արդարության տեսակետից մի-փոքր ավելի բարդ են Հայաստանի և Թուրքիայի հարաբերությունները: Այնուամենայնիվ, ավանդական հակառակությունները չպետք է խոչընդոտեն, մեր ազգի շահերից ելնելով, առանց որևէ քաղաքական գիշտան, օգտվելու այն հնարավորությունից, որ

4151

կտան Թուրքիայի հետ ստեղծվող հարաբերությունները՝ գոնե զուտ առևտրական, իսկ այնուհետև՝ ավելի լայն տնտեսական հարաբերությունների մակարդակի վրա: Գտնում եմ, որ անհրաժեշտ է օգտվել այդ հնարավորությունից հանուն հենց մեր ժողովրդի շահերի: Սա, ինձ քվում է, կամրայնի Հայաստանի՝ որպես անկախության ձգտող մի ժողովրդի պետության գոյությունը:

Պետության ապահովության երաշխիքներից մեկը, զուցեն ամենամեծ երաշխիքը, նրա հարաբերություններն են իր անմիջական հարևանների հետ: Այստեղ մենք, շնորհակալով մեր արդար իրավունքները, պետք է վեր կանգնենք զգացմունքներից: Ցանկացած տիպի հարաբերություններ մշակելիս և դրանք իրականացնելիս մենք պետք է առաջնորդվենք միայն ու միայն պետական մտածողությամբ և ժողովրդի շահով: Այդպես մենք դատապարտված կլինենք կործանման: Իսկ հարևանների հետ ստեղծվող նոր հարաբերություններ մշակելիս մենք կմեծացնենք նաև քաղաքական գործընկերոջ մեր կշիռը: Դա տալիս է մանևերևույթ հնարավորություն և մեծացնում է մեր կշիռը նաև Միության, Կենտրոնի առջև: Քանի դեռ Կենտրոնը համոզված է, որ մենք դատապարտված ենք մշտապես կապված մնալու իրեն և որևէ ելք չունենք դեպի արտաքին աշխարհ, նա մեզ հետ հաշիվ կարող է և չեստել: Կա մանևերի ևս մեկ նախապահ: Դա ԽՍՀՄ հանրապետությունների հետ ուղղակի պայմանագրեր կնքելու ճանապարհն է՝ ուղղահայաց հարաբերությունները հորիզոնական պայմանագրային հարաբերությունների վերածելու ճանապարհը: Հատկապես մեծ կարևորություն են տալիս Հայաստանի և Ռեժիմի միջև հաստատվելիք հարաբերություններին, և այդ ուղղությամբ ևս որոշ քայլեր կատարվել են: Հատկանշական են Ելցինի նամակը ինձ, իմ նամակը Ելցինին: Դրանք նախանշում են որոշ հարաբերություններ, երկու կողմից էլ գիտակցվում է մեր հանրապետությունների, մեր ժողովուրդների շահերը կայսրության շահերին շնորհակցնելու խնդիրը:

«Հայաստանի Գաղափարախոսություն», 9 հոկտեմբերի, 1990թ.:
L. Տեր-Պետրոսյան, Մարտիկ, Երևան, 2006, էջ 123-141:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
ՆԻՍՏՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՂՈՒՅԹԻՅ
(22 հոկտեմբերի, 1990թ.)**

Եւ վերջապէս, հինգերորդ և ամենակարևոր երաշխիք, որ պարտադիր է ցանկացած երկրի բնականոն կենսագործունեության ապահովման համար, մեր անմիջական հարեանների՝ Իրանի և Թուրքիայի հետ հարաբերությունների կարգավորումն է, որի հիմնում պետք է ընկած լինի հայ ժողովրդի շահերից բխող պրագմատիզմը: Սա ֆաղափական շահարկումների առարկա է դարձել բայց առողջ ուժերը ճիշտ են հասկանում այս հրամայականը: Եւ Հայաստանի իշխանություններն են, որ պետք է մշակեն ու վարեն այս ֆաղափանությունը: Վստահ եմ, որ բարձր ֆաղափական գիտակցության հասած հայ ժողովուրդն ի վիճակի է արդեն իրական ազգային շահերը զանազանել ֆաղափական շահարկումների առարկա դարձած գաղափարներից:

Հայ ժողովրդի խնդիրն է եւ՝ ֆաղափական, եւ՝ տնտեսական տեսկետից մեր հանրապետությունը վերածել ինքնակառավարվող համակարգի, ինքնուրույն գործող օրգանիզմի, որն ընդունակ կլինի առավելազույն օգտվել ներքին ու արտաքին նպաստավոր հանգամանքներից եւ ժամանակին դիմագրավել սպառնացող ֆաղափական ու տնտեսական վտանգները: Ժամանակն է վերջապէս յուր զստեր ֆաղել մեր պատմական դառը փորձառությունից եւ հախտուն, ռամանտիկ ազգից վերածվել սառնասիրտ, իրապաշտ, պրագմատիկ ազգի, որի յուրամանչյուր ֆայր պետք է լինի կշռադատված, հիմնված կոնկրետ ու անվերել հաշվարկի վրա:

Մեր ֆաղափականության հիմնական զենքը պետք է դառնա մաներկու կարողությունը, նկուն դիվանագիտությունը: Մենք պետք է ուշուշով նետենք մեր ֆաղափական գործընկերների ու հակառակորդների հարաբերություններին և նուրբ մանեւներով հմտորեն օգտվենք նրանց միջև գոյություն ունեցող անգամ չնչին հակասություններից: Դրա համար անհրաժեշտ է մեկընդմիջտ հրաժարվել ՅՈՒՅԱԿՐԱԿԱՆ, անբուշ ֆաղափական գործողություններից, որոնք մի կողմից ավելորդ կերպով զրգոտ են մեր ֆաղափական գործընկերներին ու հակառակորդներին, իսկ մյուս կողմից՝ չհանգեցնելով որեւէ օգտակար արդյունքի, խոր հիասթափություն են առաջացնում զանգվածների մեջ:

Քաղաքականությունը համակարգ է, ոչ թե պատահական գործողությունների պարզ գումար, ուստի ինքնուրույն ֆաղափանություն վարող ոչ մի ընտրյալ իշխանություն իրավունք չունի տուրք տալ կողմնակի ճշումներին եւ շեղվել իր որդեգրած հիմնական դիրքորոշումից: Քաղաքականության որեւէ համակարգի կարելի է հակադրել միայն մի այլ համակարգ եւ ոչ թե նրա ոգուն հակասող առանձին գործողությունների պահանջներ: Դա չի նշանակում, անշուշտ, որ ֆաղափական համակարգը դրգմա է եւ ենթակա չէ սրբագրումների՝ պահի հրամայականին համապատասխան:

Ամփոփելով այս համառոտ վերլուծությունը՝ Հայաստանի ներկա ժողովրդավարական իշխանության որդեգրած ֆաղափանության էությունը կարելի է ձեւակերպել հետևյալ կերպ. առանց յուր առեակատումների, առանց ավելորդ ցուցամուտության ու շտապողականության, հանդարտորեն, նուրբ մանեւներով, նկուն դիվանագիտությամբ, միաժամանակ, հաստատակամ ու անդանդաղ, ֆայլ առ ֆայլ **ճոր եւ կայուն ֆաղափական երաշխիքներ ստեղծել մեր հանրապետության գոյության ու բարգավաճման համար:** Իրագործելով այս խնդիրը՝ մենք լիովին կատարած կլինենք մեր պարտը սերունդների առջեւ՝ նրանց թողնելով մեր ազգային մյուս իղծերի իրականացման պարտականությունը:

**ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ
2-ԻՂԻ ՀԱՄԱԿՈՒՄԱՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՄ ԵՂՈՒՅՑՈՒՅ
(24 նոյեմբերի, 1990թ.)**

Մի այլ մեղադրանք, որը նույնպես իր պատմությունն ունի, իբր Հայոց համազգային շարժումն անտեսում է Հայ Դատը, հրաժարվում հայ ժողովրդի պատմական իրավունքներից: Մենք ավել ենք մեր բացատրությունները, բայց դրանք ամենևին չեն ազդում մեր ընդդիմախոսների վրա: Բանավեճի առանձնահատկությունը, զոբախտաբար, այն է, որ դրանով երբեք հնարավոր չէ ազդել ընդդիմախոսի վրա: Բանավեճը նրա համար է, որ համոզես ժողովրդին, երբուրդ կողմին: Միեւնույն է, եթե որեւէ դիտարոշում ձեռնառու է մեր ընդդիմախոսներին, որքան էլ հիմնավորված լինեն մեր փաստարկներն ու պարզաբանումները, նրանք նույն մեղադրանքները շարունակ կրկնելու են, որովհետև հաղափական այլ խաղափարտ չունեն:

Ի՞նչ կարելի է ասել այս մասին: Մեր վերաբերմունքը Հայ Դատին միանշանակ է: Նախ՝ տիրում է այն բյուր տեսակետը, թե իբր Հայ Դատը Սփյուռքի դատն է, արեւմտահայության խնդիրը: Ամենևին ոչ, որովհետև պետք է կենել այն փաստից, որ Հայաստանի բնակչության կեսն էլ, առնվազն կեսը արեւմտահայ է: Եւ սփյուռքահայության զգացմունքները նույնքան հարազատ են հայրենյաց ժողովրդին, որքան սփյուռքահայությանը: Այնպես որ, Հայ Դատի պաշտպանությունը դարձնել Սփյուռքի մենաշնորհը, ի՞նչ բովում է, հիմքից սխալ է Սա՛՛ մակ: Իսկ երկուրդը՝ մենք բազմիցս կրկնել ենք, որ Հայոց համազգային շարժումն ամենևին չի հրաժարվում հայ ժողովրդի պատմական իրավունքներից, Յեղապանության միջազգային նախաձեռնում պահանջից, բայց

գտնում է, որ այդ գաղափարներն անհրաժեշտաբար տեղ գտնելով հաղափական կուսակցությունների ու կազմակերպությունների ծագերում ևս լինելով նրանց գործունեության կարևորագույն խնդիրներից, այսօր չեն կարող դառնալ պետական հաղափանության օրակարգի հարց: Սա է մտաեցումը: Այս սրահում ներկա է մոտ 1500 ազգային հաղափական գործիչ: Դեմ պարտավոր եմ իմանալ, որ այս մեղադրանքները դեռևս պիտի շարունակվեն, բայց մենք իրավունք չունենք վատնելու մեր ուժերը, մեր եռանդը նման շարախությունների պատասխանելու համար, դրանք պետք է անտեսել, և միայն այս ձեռով է, որ դրանք կմարեն: Ես ուրախ եմ, որ մեր համազգումարը ցուցադրվում է հեռուստատեսությամբ, և ևս հնարավորություն ունեն հստակ տալու մեր տեսակետը խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ: Հայ Դատը, արեւմտահայության իրավունքներն իր պատմական հայրենիքի նկատմամբ պետական հաղափանության օրակարգի հարց կդառնան միայն այն ժամանակ, երբ հայոց պետությունն ի վիճակի կլինի սեփական ուժերով լուծել այդ խնդիրները:

Մա հետ առնչվող մի այլ հարց, որը նույնպես դարձել է հաղափական շահարկումների առարկա: Մեր կամքից անկախ այդ հարցի վրա ավելի շատ ուշադրություն է հրավիրվել, քան արժանի է: Դա Քուրճիայի հետ մեր հարաբերությունների հարցն է:

Մենք այդ հարաբերությունները բացարձակապես չենք առանձնացնում մեր բոլոր հարեւանների հետ ձեռավորվելիք հարաբերություններից: Բայց, չզիտես ինչու, շատերը, մոռանալով մյուս հարեւաններին, մեզ անընդհատ ստիպում են խոսել միայն ու միայն Քուրճիայի հետ հարաբերությունների մասին: Սա էլ հասկանալի է, բայց ունի ե՛ւ օրյեկտիվ, ե՛ւ սուրյեկտիվ պատճառներ: Օրյեկտիվն այն է, որ 70 տարի մի հողերանությանը սնված մեր ժողովրդի համար այսօր զովար է հողերանական շրջադարձ կատարել և հնարավոր տեսնել Քուրճիայի հետ երկխոսությունը: Սուրյեկտիվն էլ այն է, որ այդ հարցը շահարկում են նույնիսկ այն մարդիկ, ովքեր համոզված են, որ այդ հարաբերությունները մեզ համար ունեն կենսական նշանակություն: Դրանք ամենևին ինքնանպատակ չեն, այլ՝ թելադրված այն ատող զիտակցությամբ, որին վերջապես հասել է մեր ժողովուրդը: Ես կարծում եմ, որ վերջին տարիներին հաղափական մտքի մեջ տեղի ունեցած ամենամեծ հեղա-

փոխությունը հրաժարում է օտարին ապավինելու, երրորդ պետության հովանավորության վրա հույս դնելու սնանկ գաղափարից: 300 տարի շարունակ հայ ժողովրդի ֆաղափական միտքը բունավորվել է այն պատճառով, որ մեծ տերությունները՝ երբեմն Արևմտյան Եւրոպան, իսկ որպես օրենք՝ Ռուսաստանը, պետք է լինեն մեր ազգային խնդիրների իրագործողը: Սա այն գաղափարն է եղել, որին տուրք տալու համար մենք հատուցել ենք մեծագույն կորուստներով: Այսօր է, որ հայ ժողովուրդն արթնանում է քնից, հրաժարվում այս միամիտ հավատից և տևանում, որ նույնիսկ Խորհրդային Միությունը, որ թվում էր, թե 70 տարի որոշ երաշխիքներ է ապահովել մեր ազգի գոյության համար (և դա իրականություն է, քանի որ այդ ընթացքում Հայաստանի սահմանների վրա կրակոցներ չեն եղել, հայ ժողովուրդը, չնայած գյուղի ֆայֆայման և ստալինյան եղեռնի շրջանում կրած անուկի կորուստներին, այնուամենայնիվ, հնարավորություն ունեցել է զբաղվելու խաղաղ, ստեղծագործ աշխատանքով), այսօր արդեն գտնվելով փլուզման եզրին, այլևս չի կարող հանդիսանալ մեր ազգի գոյության երաշխավորը, և մենք է, որ պետք է փնտրենք, ստեղծենք մեր ազգի գոյության նոր, ավելի հուսալի երաշխիքներ: Ահա այս երաշխիքների շրջայի օղակներից մեկն է միայն Հայաստանի և Քուրդիայի հարաբերությունների կարգավորումը, որը, ինչպես ասացի, մեր հասարակական հոգեբանության յուրահատկություններից էլնելով, իր վրա ավելի շատ ուշադրություն է բեռնել, քան մեր մյուս հարեանների հետ ունեցած հարաբերությունները:

Այստեղ էլ, որպեսզի ոչ մի բյուրիմացություն չլինի, ես ուզում եմ շեշտել, որ Քուրդիայի հետ հարաբերությունների կարգավորումը, որը առաջին հերթին նշանակում է առևտրական, տնտեսական հարաբերություններ, ամենևին չի նշանակում հրաժարում մեր պատմական իրավունքներից, Ցեղասպանության դատապարտման պահանջից: Սակայն մենք առաջնորդվում ենք այն սկզբունքով, որ երկու կողմն էլ, նկատի ունենալով հարցի նրբությունը (չմոռանալով, որ այս հարցերը նույնիսկ նուրբ և սուր են նաև Քուրդիայի համար), պետք է դրսևորեն ֆաղափական իրատեսություն և այդպիսի հարաբերություններ հաստատելիս չփորձեն միմյանց ներկայացնել ֆաղափական պայմաններ: Միայն այդպիսի մոտեցումն է, որ հնարավորություն կտա իրականաց-

նել Հայաստանի համար այդքան անհրաժեշտ հարաբերությունների կարգավորումը իր հարեանների, ի թիվս որոնց՝ Քուրդիայի հետ:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 28 Արցախյան, 1990թ.:
L. Տեր-Պետրոսյան, Հնարակի, Երևան, 2006, էջ 157-167:

«ՆԵՉԱՎԻՍԻՄԱՅԱ ԳԱԶԵՏԱ» ԹԵՐԹԻՆ

ՏՎԱԾ ՀԱՐՅԱԶՐՈՒՅՑԻՑ

(28 մայիսի, 1991 թ.)

– Մութայիբովն ասել է ևս ես այն մասին, որ տեղի է ունենում «հայկական էքսպանսիա»: Ձեր մի քանի արտահայտությունները մամուլում «պատմական իրավունքների» մասին նույնպես կարելի է գնահատել որպես իր նախկին սահմաններում Մեծ Հայաստանը վերականգնելու մտադրություն: Դա որոշակի անհնազանդություն է առաջացնում Թուրքիայում...

– Մենք արդեն պարզաբանել ենք մեր դիբոռոշումն այդ հարցի վերաբերյալ, այդ թվում և «Նեզավիսիմայա Գազետայի» էջերում: Ես խոսել եմ ոչ թե «պատմական իրավունքների», այլ պատմական փաստերի մասին: Թուրքիայի հետ մենք տարածայնություններ ունենք պատմական փաստերի զնահատման հարցում: 1915 թվականի և դրան հաջորդած տարիների իրադարձությունները մենք զնահատում ենք որպես ցեղասպանություն: Թուրքերն այլ կերպ են մտածում: Բայց դա չպետք է ազդի մեր այսօրվա հարաբերությունների վրա: Դա ուրիշ հարց է:

Հայաստանը միշտ համարել է, որ Ռուսաստանն էլ մեր ժողովրդի անվտանգության և գոյատևման երաշխավորը: Բայց վերջին երեք տարիների ընթացքում հայ ժողովուրդը դառնությամբ գիտակցեց, որ այդ երաշխիքներն այլևս չկան: Մումգայիբի և Բամվի ջարդերի ժամանակ ռուսական բանակը չպաշտպանեց խաղաղ բնակչությանը:

Բացի այդ, բացառված չէ, որ խորհրդային բանակն, անկախ մեր կամից, հետոսն Անդրկովկասից: Նախադեպերը պատմության մեջ

կան: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ ռուսական բանակը, հաղթականորեն պատերազմելով Թուրքիայի դեմ, հեռացավ Արևմտյան Հայաստանից: Դա 1918 թվականին էր:

Մենք հասկանում ենք, որ կարճ ժամանակահատվածում չենք կարող ստեղծել ժամանակակից բանակ և հզոր տնտեսություն, որպեսզի միայնակ դիմակայենք հնարավոր վտանգները: Հենց միայն այս պատճառով բոլոր խոսակցությունները «Հայկական Լիգայի» սպանալիքի» մասին մաքուր շահարկումներ են:

Մեր, ինչպես ցանկացած պետության, անվտանգության գլխավոր երաշխիքը հարաբերությունների կարգավորումն է հարևանների հետ: Ուստի մենք արտահայտեցինք մեր կամքը՝ փոխշահավետ, երկկողմ հարաբերություններ հաստատել Թուրքիայի հետ: Այդ երկրի դեսպանն այցելեց Հայաստան: Ոչ էիշ բարդություններ կան, բայց գլխավորն այն բանի գիտակցումն է, որ երկու հարևան ժողովուրդներն սկսել են հարաբերությունների հաստատումը: Արդեն կան բանավոր պայմանավորվածություններ՝ որ առաջ չեն փախվի փախված պայմաններ տնտեսական և մշակութային կապերի զարգացման համար: Ընդհակառակը, այդ կապերը հիմք կստեղծեն փաղափարկյալ խնդիրների լուծման համար:

Թարգմանություն ռուսերենից: «Նեզավիսիմայա Գազետա» ("Независимая Газета"), 28 մայիսի, 1991թ.: Հարցազրույցը՝ Ալեքսանդր Բանգեբովյու: Լ. Տեր-Պետրոսյան, Ընտրամի, Երևան, 2006, էջ 207–215:

**ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ
4-ԻՊ- ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՒՈՒՅՑՈՒՄ**

Իրանի և Քուրդիայի նկատմամբ մշակվող հարաբերություններն ընդհանուր առմամբ ձեռք հայտնի են: Հայաստանի ներկա իշխանությունները սկզբից եւեթ որդեգրել էին այն հաղափականությունը, որ ցանկացած պետության գոյության ամենահուսալի երաշխիքը նրա բնականոն հարաբերություններն են անմիջական հարեւանների հետ: Սա մեր արտաքին հաղափականության հիմնադրանքն է: Մենք չենք կարող հանրապետության անվտանգության երաշխիքների համակարգ ստեղծել՝ հույս դնելով թեկուզ հզոր ու ազդեցիկ, բայց հեռավոր պետությունների՝ Ռուսաստանի, Եւրոպայի կամ Միացյալ Նահանգների վրա: Մեր խնդիրները մենք նախ և առաջ պետք է լուծենք երկրամասում, անմիջական հարեւանների հետ:

Այս առումով Իրանի հետ հարաբերություններում որեւէ բարդություն չի նկատվում: Ընդհակառակը, կողմերն ունեն նույնիսկ ընդհանուր հաղափական շահեր, այն է՝ պատմական հակասությունների բացակայության պայմաններում, որ չափազանց նպաստավոր հանգամանք է հայ-իրանական հարաբերությունների զարգացման գործում: Գոհունակությամբ պետք է նշել, որ վերջին շրջանում Իրանի հետ հարաբերությունները զարգանում են բնականոն, արագացված ընթացքով և, վստահ եմ, շուտով մենք կզգանք այդ հարաբերությունների իրական արդյունքները:

Ինչ խոսք, Քուրդիայի հետ հարաբերությունները շատ ավելի բարդ են ընթանում, քան ինչպես վերը նշվեց, անցած չորս տարիների ընթացքում մեզ հաջողվեց հաղթահարել գոյություն ունեցող հո-

զերանական արգելները: Հաջողվեց մեր ժողովրդին ներշնչել, որ Քուրդիայի հետ հարաբերություններում մենք պարտավոր ենք առաջնորդվել միայնումիայն պետական շահերով, իրատես հաղափականության սկզբունքներով:

Հարցի առթիվ քեւս մեր տեսակետը հայտնի է, սակայն հարկ եմ համարում եւս մեկ անգամ կրկնել. Հայաստանը և Քուրդիան, լինելով հարեւան երկրներ, ունեն ակնհայտ փոխադարձ շահեր, որոնք հիմք են հանդիսանում առեւտրական, տնտեսական, գիտա-մշակութային յուրջ հարաբերություններ հաստատելու համար: Կինելով փոխշահավետ, հարաբերություններն այնքան բանիկ են կողմերի համար, որ նրանք պետք է խուսափեն միմյանց հաղափական նախապայմաններ թելադրելուց:

Պետք է նշել, որ այս տեսակետն ընդհանուր առմամբ ընդունվում է նաև Քուրդիայի պաշտոնական շրջանակների կողմից: Սակայն վերջին շրջանում քուրդական կառավարության որոշ ներկայացուցիչների կողմնորոն նկատվում են այս սկզբունքին հակասող հայտարարություններ: Սակայն սա սպասելի էր, ուստի մեզ ամենեւին չպետք է խտնեցնի: Այստեղ կա երկու հանգամանք, որոնք պետք է ստանաւտուրեն վերլուծենք՝ բոլորովին չբարձրաձայնով Քուրդիայի դիրքորոշման մեջ տեղի ունեցած փոփոխության առթիվ:

Առաջինն Արցախի խնդիրն է: Բնականաբար, Քուրդիան չէր կարող անտարբեր մնալ իր արյունակիցների բախտի նկատմամբ: Չպետք է մոռանալ, որ բացի պաշտոնական հաղափականությունից, Քուրդիայում եւս գոյություն ունի հասարակական կարծիք, ինչպես նաև ընդդիմադիր ուժեր, որոնք հաղափական վարկ ձեռք բերելու նպատակով շահարկում են Արցախի հարցը: Այսինքն, Արցախի խնդիրը կարծեք թե աստիճանաբար դառնում է Քուրդիայի ներքին հաղափական հարց: Բոլոր կուսակցությունները, հաղափական գործիչները, մեկը մյուսից առաջ անցնելով, փորձում են ապացուցել իրենց նախանձախնդրությունը աղբյուրազանցի ցեղակիցների մղած պայմարի նկատմամբ: Սա, ինչ խոսք, վտանգավոր միտում է: Առայժմ քուրդական կառավարությունը զուտ կարողանում է հավասարակշռել այս ճնշումը: Սա պետք է գնահատել, որովհետև կառավարությունը համեմայն դեպ առաջնորդվում է երկրի իրական շահերով, և, ամենայն հավանականությամբ, չէր ցանկանա, որ Արցախի խնդիրը խանգարեր հայ-քուրդական հարաբերությունների

կարգավորմանը: Այդուհանդերձ, բուրձական կառավարությունը ենթարկվում է լուրջ ննշման և այդ պատճառով ստիպված է որոշ զիջումներ կատարել հասարակական կարծիքին, իսկ միջազգային ասպարեզում աջակցել Ադրբեյջանի դիվանագիտական-ֆարզչական շահներին:

Երկրորդ հանգամանքը կապված է Խորհրդային Միության փլուզման և Ռուսաստանի վերը նշված դիրքորոշման պատճառով Անդրկովկասում առաջացող վակուումի հետ: Կինելով հզոր, լուրջ դիվանագիտական ավանդույթներ ունեցող պետություն՝ Թուրքիան անզամ բնագրաբար պետի է զգար, որ ժամանակն է օգտվելու այդ դատարկությունից: Այդ պատճառով, նահանջելով հայ-բուրձական հարաբերությունների հաստատման խնդրում ֆաղափական նախապայմաններ չներկայացնելու սկզբունքից, Թուրքիան վերջերս սկսել է նման պայմաններ առաջադրել: Դա տեղի ունեցավ և՛ Պրազայում, և՛ ԱԷԿ-ի շրջանակներում ընթացող խորհրդածոլովներում, և՛ Թուրքիայի ղեկավան Վոլֆան Վուրալի Հայաստան կատարած վերջին այցելության ժամանակ: Սա նույնպես բնական է և մեզ համար լիովին հասկանալի: Ես ստիպված էի ղեկավանին բացահայտորեն ասել հետևյալը՝ դու՛ր ուզում եմ օգտվել ստեղծված դրությունից, տեսնելով, որ նախկին միութենական հանրապետությունների անվտանգության համակարգը խախտու է, և մտածելով, որ մենք խիստ թուլացած ենք, փորձում եմ մեզնից ինչ-ինչ ֆաղափական հայտարարություններ պոկել: Փորձ արվեց նրան բացատրել, որ դա իրատեսական մտեցում չէ, և դրա վերջնական արդյունքը պարզապես կլինի հայ-բուրձական հարաբերությունների վիժեցումը, որը ձեռնտու չէ ո՛չ Հայաստանին, ո՛չ էլ Թուրքիային: Դեսպանին առաջարկվեց մեր դիվանագիտական հարաբերությունները հաստատել միջազգային ընդունված շափանիչների հիման վրա: Քանի որ երկու պետություններն էլ միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների՝ ԵԱՀԿ-ի և ՄԱԿ-ի անդամ են, իրենց հարաբերությունները պետ է հաստատեն միայնումիայն այդ կառույցների սկզբունքների հիման վրա, առայժմ մի կողմ բողնելով հայ-բուրձական երկկողմանի ֆաղափական անհամաձայնությունները: Թեև պարզ է, որ այդ ֆաղափական խնդիրներն էլ արժանի են լուրջ կենտրոնման, սակայն հարաբերությունների երկրորդ փուլում դիվանագիտական, տնտեսական, առևտրական կապերի հաստատումից հետո: Այն ժամանակ, ահա, մենք կհնարակենք

բոլոր վիճելի հարցերն ու տարաձայնությունները, և վստահ եմ, որ իրական պետական շահերը կողմերին կստիպեն զսնել փոխզիջումներ, երկուստեք ընդունելի մտեցումներ:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 2 ասպրիլի, 1992թ.: Լ. Տեր-Պետրոսյան, Արտակի, Երևան, 2006, էջ 273-290:

1992 թ. ՆՈՅՆՄԲԵՐԻ 11-Ի ՄԱՍԼՈ ԱՍՈՒԼԻՄԻՑ

- Ինչպիսի՞ քաղաքականություն է վարում Հայաստանը հարեան թուրքիայի նկատմամբ:

- Թուրիայի հետ հարաբերություններում մենք առաջնորդվել ենք մեր որդեգրած՝ հարեանների հետ հարաբերությունների կարգավորման սկզբունքով, եւ այս շրջանակներում իրականացրել ենք չափազանց հետեւողական քաղաքականություն՝ սկսած առաջին օրվանից, երբ Շարժումը ձեւավորվեց որպես հասարակական-քաղաքական շարժում եւ որդեգրեց իր սկզբունքները: Այդ օրվանից մինչեւ հիմա մեր իշխանությունները հետեւողական քաղաքականություն են վարել, ոչ մի շեղում թույլ չեն տվել, երբ նկատի չունենանք միջ առաջ հիշատակված մեր արտգործնախարարի ելույթը: Եւ պետք է ասել, որ Թուրիայի կողմից երբ ոչ համարժեք, ապա մտապնդապես նույն դիրքորոշման են հանդիպում: Թեւ պետք է նկատի ունենայ, որ այս հարցը, որքան բարդ է մեզ համար, գուցե նույնքան բարդ է Թուրիայի համար:

Թուրիայում կ'հասարակական մեծ հնչեղություն ունի Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորումը, այս հարցը քաղաքական շահարկման, քաղաքական պայմանի առարկա է: Եւ դրա վկայությունը Թուրիայի խորհրդարանի վերջին նիստն էր, որտեղ Հայաստանին հաց մատակարարելու պատճառով նույնիսկ հարց բարձրագվեց անվտանգություն հայտնել թուրիական կառավարությանը: Սա չափազանց էական հարց է, որը մենք պետք է հաշվի առնենք: Թուրիական կառավարությունն կ'ստիպված է հաշվի նստել հասարակական կարծիքի հետ, ստիպված է հաշվի նստել ընդդիմության քաղաքական ճնշման հետ: Եւ սրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ Թուրիայի կողմից հա-

մապատասխան շտապողականություն մենք չենք տեսնում այս հարաբերությունների կարգավորման հարցում: Իհարկե, այստեղ գումարվում է նաև Լեռնային Ղարաբաղի հարցը, որի նկատմամբ բաւ ժողովուրդը շատ զգայուն է, սա կ'մենք պետք է հաշվի առնենք:

Հացի առանձան թույլտվությունը միայն բարի կամքի դրսևորում չէր, որովհետև, ինչպես պարզվեց խորհրդարանի նիստում, այդ որոշումը կապված էր նաև համապատասխան ռիսկի հետ: Ուրեմն, սա ուներ ավելի լուրջ հիմքեր: Թուրիային կ'է ձեռնառու կարգավորել իր հարաբերությունները Հայաստանի հետ: Ինչպես ասացի, այստեղ ամենամեծ խոչընդոտը ԼՂՀ-ի խնդիրն է: Թուրիան ստիպված է հասարակական կարծիքին տուրք տալով, կորցնել իր չեզոքությունը, միջազգային առյաններում այս հարցում հանդես գալ Ազրբեջանի հանդեպ բացահայտ աջակցությամբ: Բայց ես համոզված եմ, որ Թուրիան կ'շահագրգռված է Լեռնային Ղարաբաղի հարցի խաղաղ կարգավորմամբ: Սա կ'մեծ շանս է մեզ համար, որովհետև, երբ Թուրիան կ'իսկանանու դեմ լիներ այս պրոցեսին, չափազանց կ'զժվարանար հարցի խաղաղ կարգավորումը, այսինքն՝ զինադադարի հաստատումը եւ պատերազմի ավարտը:

Որքան արագ մեզ հաջողվի զինադադար կնքել Լեռնային Ղարաբաղում, կարծում եմ, այնքան արագ կ'արգանան մեր հարաբերությունները Թուրիայի հետ: Այսօր կ', չնայած այս բոլոր զժվարություններին, համենայն դեպս, ես պետք է այդ հարաբերությունները գոհացուցիչ համարեմ, հատկապես հացի մատակարարման խնդրում: Ինչպես զիտեմ, Հաֆիզ Ասադը Հայաստանին նվիրեց 6000 տոննա ցորեն՝ նկատի ունենալով մեր զժվար կացությունը: Այդ ցորենը մենք Հայաստան պիտի տեղափոխենք դարձյալ Թուրիայի նանապարհով, ամենայն հավանականությամբ՝ ավտոնանապարհներով: Մենք ուզում ենք, որպեսզի գործարկվի նաև Մարգարայի նանապարհը, սա ես մի լրացուցիչ նանապարհ է, որը կ'օգնի մեր հոգսերի բերեւեղմանը: Արդեն արտախին գործերի նախարարությունների մակարդակով վերջնականապես համայնացված է զիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու արձանագրությունը: Դեպքերի հաջող զարգացման դեպքում մինչեւ տարեվերջ հնարավոր կլինի ստորագրել զիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման այդ փաստաթուղթը: Կիրակի օրը եւ 15 օր-

պեանոց հեռախոսագրույց ունեցա վարչապետ պարոն Դեմիրելի հետ (իմն էր զանգանարել): Զրույցի ժամանակ ես բարձրացրի եւ մեկ հարց. Գերմանիայից եւ Քուպարիայից էլեկտրաէներգիայի մատակարարումը Հայաստան ապահովել Քուրիայի ցանցերի միջոցով: Տեխնիկապես դա հնարավոր է, եւ վարչապետը խոստացավ կարգավորել նաև այդ հարցը: Եւ հանձնարարեց իրենց էներգետիկներին, որոնք արդեն կապի մեջ են Հայաստանի էներգետիկների հետ, զբաղվել այս հարցով: Հաջողության դեպքում այս ձևով մենք 100–150 մեգավատ էլեկտրաէներգիա կստանանք նաև այս ճանապարհով, որը, կարծում եմ, մեծ աշակցություն կլինի մեզ:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 14 Արյանքերի, 1992թ.:
L. Տեր-Պետրոսյան, Շտրասլի, Երևան, 2006, էջ 305–328:

**ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ
5-ՐԴ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵՒՈՒՅԹԻՑ
(27 հունիսի, 1993թ.)**

ՀՀ-ի եւ Հայաստանի ներկա իշխանությունների մահացու «խաւաններեց» է նաև հակառուսականությունը եւ, ո՛վ սարսափ, երկվյալ բուրժուազայությունը:

Հակառուսականության շուրջ շեմ ուզում ծավալվել, անելով միայն հետեւյալ, քնկուզ մերկապարանոց քվացող հայտարարությունը:

Հայ-ռուսական հարաբերությունների երեւիարարման պատմության ընթացքում Հայաստանի եւ Ռուսաստանի կապերը երբեքցե այնքան սերտ, այնքան անկեղծ, այնքան բարեկամական չեն եղել, որքան Ելցիինի եւ Լեոն Տեր-Պետրոսյանի օրով, եւ դա միմիայն շնորհիվ այն բանի, որ երկու երկրներում էլ իշխանության են եկել իրապես ժողովրդավարական ուժեր, որոնց զործունեությունը հիմնվում է միջազգային իրավունքի նորմերի եւ համամարդկային արժեքների վրա: Հայ-ռուսական բարեկամության նորընծա շատագույնի դերին հավակնող Հայ հեղափոխական դաշնակցության կասկածելի եւ բացահայտ կապերը Ռուսաստանի պահպանողական, սեւերայուրյակային տարրերի հետ՝ իրականում սպառնում են վտանգել այդ բարեկամությունը:

Ինչ վերաբերում է բուրժուազայությանը, ապա եթե այդպիսին է համարվում Քուրիայի՝ որպես հարեւան երկրի հետ բնականոն հարաբերություններ զարգացնելու, փոխշահավետ համագործակցություն ծավալելու ձգտումը, այն՝ այդքանով մենք բուրժուազային ենք: Եթե այդպիսին է համարվում Քուրիայի ճանապարհներով ցորեն եւ կենսական այլ ապրանքներ ստանալու փաստը, այն՝ այդքանով նույնպես մենք բուրժուազային ենք:

համետ ենք: Միայն բն այդ դեպքում չպետք է մոռանալ, որ դեռևս 1918 թվականին Արամ Մանուկյանի առաջին գործերից մեկը եղել է հայ ժողովրդի շարդարար հալիլ փաշայի ձեռնով Հայաստանի սովյալների համար 20.000 փուր ցորենի ստացումը:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 28 հունիսի, 1993թ.: Լ. Տեր-Պետրոսյան, Ընտրանի, Երեւան, 2006, էջ 369-386:

**ԵՆՈՒՅԹ ՀԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ 80-ԱՄՅԱԿԻՆ ԵՎԻՐՎԱԾ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՈՒՄ
(21 ապրիլի, 1995թ.)**

Մեծարգո նախագահ,

Մեծարգո ներկաներ,

Այս օրերին հայ ժողովուրդը, նշելով իր ազգային ողբերգության 80-ամյակը եւ գլուխ խոնարհելով 1,5 միլիոն նահատակների սուրբ հիշատակի առջև, մեկ անգամ եւս հավաստում է ապրելու իր անկտորում կամֆը եւ ժողովուրդների համաշխարհային ընտանիքում իր արժանի տեղն զբաղեցնելու վճռականությունը:

Հայաստանի մայրաքաղաքում գումարված միջազգային այս գիտա-ժողովն ըստ այդմ մենք դիտում ենք նախ՝ որպես հարգանքի տուրք Յեղասպանության զոհերի հիշատակին, եւ երկրորդ՝ որպես բարեկամության ցույց մեր նորանկախ պետականության նկատմամբ:

Խորապես զենահատելով ձեր պրոֆեսիոնալիզմն ու իրազեկությունը, եւ չեմ հանդգնի մտնել Հայոց ցեղասպանության հետ կապված պատմական եւ իրավագիտական բարդ խնդիրների հորձանուտը, այլ պարզապես կբավարարվեմ մի հանի հայտնի նշմարությունների արձանագրմամբ, որը, իմ կարծիքով, հույժ անհրաժեշտ է արդի հայ հասարակության քաղաքական գիտակցության ձեւավորման տեսակետից:

Պատմական փորձի ուսուցանելու յուրացման եւ անցյալի սխալները չիրկնելու առումով, կարծում եմ, ժամանակն է իրերը գնահատել սառը դատողությամբ՝ հրաժարվելով զգացական ընկալումներից եւ հոգեբանական պայմանականություններից:

1. Հայոց ցեղասպանությունն անտղի է քացատրել հայ եւ բուրժուոգուրդների կրօնական, էրնիկական, ուստայական անտագոնիզմով կամ անտեսական եւ սոցիալական մրցակցութայմբ, անհի ընթացում, կայսրութայն մեջ ձեւավորված modus vivendi-ն դարերի ընթացում, համեմայն դեպս, կարողացել էր սպանովել նրանց փյ թե շատ խաղող համակեցութայմբ: Ճիշտ է՝ այդ համակեցութայմբ հիմնված էր կայսրութայն մանմեղական եւ Բիստոնյա ժողովուրդների ամենեւին ոչ իրավամավաստ դրութայն վրա, բայց պետութայմբ, համեմայն դեպս, երաշխավորում էր որոշակի հավասարաշխութայմբ:

Հայոց ցեղասպանութայմբ զուտ Բաղանական ծրագիր էր՝ թելարված Օսմանյան կայսրութայն կոնկրետ պետական շահերից:

Բալկանյան ժողովուրդների ազատագրումից հետո հայկական հարցը երուպական գերտերութայմբների կամով մտավ միջազգային Բաղանականութայն ոլորտը՝ ձեւակերպվելով Բեռլինի դաշնագրի 61-րդ հոդվածում որպես Օսմանյան կայսրութայն հայկական նահանգներում բարենորոգումների անցկացման ծրագիր:

Քուրիայի համար այդպիսով պարզ դարձավ, որ ես մեկ պատերազմ էւ նա կորցնելու է նաեւ Հայաստանը: Գրանից խուսափելու միակ միջոցը հայ ժողովրդի ֆիզիկական բնաջնջումն էր, որ բուրժական իշխանութայմբները մերողիկ կերպով իրականացրեցին 1878-1915 թվականների ընթացում:

Հայ ժողովրդի բնաջնջման ծրագրի մտահղացման, մշակման եւ իրագործման ողջ պատասխանատվութայմբն ըստ այդմ կրում են սուլթան Համիդը եւ երիտբուրժերի կառավարութայմբ:

2. Երուպական գերտերութայմբները Անգլիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան եւ Ռուսաստանը 1878-1914 թվականների ընթացում ոչ միայն որեւէ գործնական հայ չկատարեցին Օսմանյան կայսրութայն հայկական նահանգներում բարենորոգումների ծրագրի իրականացման ուղղութայմբ, այլեւ իրենց անհամաձայնեցված միջամտութայմբներով ուղղակի վտանգ ստեղծեցին հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյութայն նամար: Այսինմն՝ հայկական հարցի միջազգայնացմամբ գրգռելով օսմանյան իշխանութայմբներին, գերտերութայմբներն իրենց հոգնութայմբն չպատեանեցին վայրկյան անգամ մտածել հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյութայն տարրական երաշխիքների մասին, որով եւ չափվում է Ցե-

ղասպանութայն հարցում նրանց բարոյական, իսկ Գերմանիայի դեպքում նաեւ ուղղակի պատասխանատվութայն բաժինը:

3. Նկատի ունենալով Օսմանյան պետութայն եւ հայ ժողովրդի ուժերի ակնհայտորեն անհավակնելի հարաբերակցութայմբը, ինչպես նաեւ Առեւելյան հարցում գերտերութայմբների միջեւ գոյութայն ունեցող հակասութայմբները, ղովար է շխտատվանել, որ կենաց-մահու այդ պայմարում հայերն ի սկզբանե դատապարտված էին կործանման:

Հայ ժողովուրդն իր բոլոր կարողութայմբների գերարմամբ հանդերձ ի գորու չէր վիժեցնելու Օսմանյան պետութայն մշակած հեռավոր ծրագիրը, մանավանդ որ՝ հայերի մոտ, ցավով սրտի, ակնհայտորեն բացակայում էր այդ ծրագրի գոյութայն գիտակցութայմբն անգամ:

4. Տիրապետող այն տեսակետը, թե հայ ժողովուրդը կարող էր խուսափել արհամիթից, հրաժարվելով Քուրիայի ներքին գործերին երուպական երկրների միջամտութայնը նպաստելու գաղափարից եւ փորձելով հայկական նահանգների բարենորոգումների հարցը լուծել բուրժական իշխանութայմբների հետ անմիջական համագործակցութայմբ, կարծում էմ, հետու է իրատեսութայմբից, անհի որ, անկախ հայերի կամից, երուպական պետութայմբներն այլեւ չէին կարող հրաժարվել հայկական նահանգների բարենորոգումների պատրվակով Քուրիայի վրա ազդելու Բաղանականութայմբից:

Դրանով հանդերձ, պարտավոր ենմ հավաստել, որ հայ Բաղանական մտքի երկու հոսանքներն էլ, այն է՝ կրեւ-բուրժուական եւ հեղափոխական հոսանքները, թեեւ անհետևողականորեն, բայց ժամանակ առ ժամանակ փորձել են համագործակցել բուրժական իշխանութայմբների հետ, որի բարձրակետը Իրքիհաղի եւ Հայ հեղափոխական դաշնակցութայն համագործակցութայմբն էր: Այդ համագործակցութայն պատեանով լյովին բքացվեց հայ ժողովրդի զգոնութայմբը, եւ 1908-1914 թթ. ժամանակամիջոցը բքացածկապես չօգտագործվեց ինմնապաշտպանութայն պատրաստվելու համար:

Ռուսն էլ դատը լինի, պեւմ է խտատվանել, որ հայ Բաղանական մտքի երկու հոսանքներն էլ հասու չկղան ոչ միայն վիժեցնել հայ ժողովրդի բնաջնջման պետական ծրագիրը, որ, ինչպես վերը նշվեց, գրեթե անհնար էր, այլեւ գոնե տարրական միջոցներ ձեռնարկել նրա հետևանքները նվազագոյնի հասցնելու համար:

5. Եթե ոչ Ցեղասպանութայմբից, ապա գոնե նրա կործանարար

հետևանքներից խուսափելու վերջին հնարավորությունը հայ ժողովուրդը կորցրեց 1914 թվականին, երբ Էրզրումում գումարված Հայ հեղափոխական դաշնակցության Տ-րյ ընդհանուր ժողովի որոշմամբ պարտավորություն ստանձնեց մասնակցել Օսմանյան կայսրությունում հայտարարված ընդհանուր գորահավաքին:

Մերժելով գորահավաքը, թեև, միեւնոյն է, հայ ժողովրդին չէր հաջողվելու կանխել ծագրված հաշվեհարդարը, ավելին՝ դրանով լրացուցիչ ծանրակշիռ պատրվակ էր ստեղծվելու իշխանությունների բռնություններն արդարացնելու համար, այդուհանդերձ, պահպանելով զինական ուժը, շատ վայելուցի, մասնավորապես Տառնում, հնարավոր էր կազմակերպել ավելի լուրջ ինքնապաշտպանություն եւ խուսափել իսպառ բնաջնջումից:

6. 1920 թվականին, շարունակելով պահպանել հավատարմությունը Անտանտի երկրներին, Հայաստանի Հանրապետության վարիչները չկարողացան ելիշ զնահատել Խորհրդային Ռուսաստանի եւ Քրեմլական թուրքիայի հզորացմամբ ստեղծված նոր իրադրությունը, որի պատճառով կորցրին թե՛ Հայաստանի անկախությունը, թե՛ նրա տարածքների մի մասը: Մինչդեռ հայ-բուրջական եւ հայ-ռուսական ուղղակի պայմանավորվածությունների միջոցով, ակնհայտորեն, Հայաստանի համար հնարավոր էր ապահովել ավելի բարենհաջող ապագա:

7. Այսօր Հայաստանը եւ թուրքիան, որպես հարևան պետություններ, պարտավոր են հաստատել փոխշահավետ առևտրա-տնտեսական կապեր եւ բարիդրացիական հարաբերությունների միջոցով աստիճանաբար հայրահարել պատմական հակասություններն ու վերականգնել հայ եւ թուրք ժողովուրդների փոխադարձ վստահությունը, որի համար կողմերից պահանջվում է զբաւուրել համապատասխան ֆազիական կամ եւ բարոյական կեցվածք:

Ամփոփելով խոսքս, եւ հաջողություն եմ մաղթում Հայոց ցեղասպանության 80-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի աշխատանքին, համոզված լինելով, որ այն կդառնա կարևոր հանգրվան՝ մարդկության դեմ գործված այդ ահավոր հանցագործության գիտական ուսումնասիրության գործում: Շնորհակալություն ուշադրության համար:

ՖԲԱՆՍԻԱԿԱՆ «ՊՈԼԻՏԻԿ ԷՆՏԵՐՆԱՍԻՈՆԱԿ»

ՀԱՆԳԵՍԻՆ ՏՎԱԾ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՅԻՑ

(գարուն, 1997թ.)

– Թուրքիայում, Արեւելյան Անատոլիայի զարգացման հետ կապված, որոշ շարժումներ եւ տնտեսական ուժեր պաշտպանում են Հայաստանի հետ հարաբերությունների զարգացումը եւ հատկապես սահմանի բացումը, որը իշխանությունները պայմանավորում են Հայաստանի կողմից Ադրբեջանի հանդեպ կատարելիք քայլով: Այս ուղղությամբ Դուք կունկրեք հեռանկարներ տեսնո՞ւմ եք:

– Մեր պաշտոնական տեսակետն այս հարցի վերաբերյալ հետելյալն է շնայած անցյալում գոյություն ունեցած խոր անտագոնիզմին, Հայաստանը եւ թուրքիան, որպես հարևան պետություններ, պետք է առանց ֆազիական նախապայմանների հաստատեն նորմալ բարիդրացիական հարաբերություններ, որոնք կարող են ընդգրկել տնտեսության, առևտրի, տուրիզմի, գիտության, մշակույթի, կյոլոգիայի ոլորտները:

Մենք չենք բացնում. թուրքիան մեզ անհրաժեշտ է թե՛ որպես կարևոր տնտեսական գործընկեր, թե՛ որպես ամենակարևոց հանապարհ դեպի Եւրոպա եւ արաբական աշխարհ: Բայց ակնհայտ է, որ Հայաստանը նույնպես անհրաժեշտ է թուրքիային. մի պատճառը դո՞ւմ նշեցիք, իսկ մյուսն այն է, որ Հայաստանն էլ թուրքիայի համար ամենակարևոց հանապարհն է զեպի Ադրբեջան եւ Միջին Ասիա: Բավական է նշել, որ թուրքիան նախկին Խորհրդային Միության հանրապետություններին կապող միակ երկաթուղին անցնում է Հայաստանով:

Առայժմ, այդ, Քուրժիան հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը պայմանավորում է հայ-ադրբեջանական հարաբերություններով, մասնավորապես զարաբաղյան հակամարտության առկայությամբ: Սակայն ժամանակն է, որ նա անշատի այս հարցերն իրարից, ֆանի որ, իմ խորին համոզմամբ, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը, բացի վերը նշված նկատառումներից, բարենպաստ մրնոլորտ կստեղծի նաև Առնային Ղարաբաղի խնդրի լուծման համար:

– 1915 թվականի իրադարձությունների գնահատականի վերաբերյալ տարակարծությունը արդյո՞ք կարող է շրջանցվել:

– Հայաստանը 1915թ. իրադարձությունները համարում է հայ ժողովրդի դեմ կատարված ցեղասպանություն, որն, անկասկած, վաղ թե ուշ նանաշվելու է դատապարտվելու է նաև միջազգային հանրության կողմից: Իրանով հանդերձ, Հայաստանն այդ հարցը չի դիտում որպես ֆաղանկան նախապայման հայ-թուրքական պետական հարաբերությունների կարգավորման համար: Երկու ժողովուրդների փոխըմբռնման ձեավորումը, որին էս անկեղծորեն հավատում եմ, կախված է այդ հարաբերությունների արագ կարգավորումից:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 9 մայիսի, 1997թ.: Թարգմանություն ֆրանսերենից: «Դոլիտիկ Էտերնասիոնալ» (Politique internationale), n. 75, 1997թ.: Հարցազրույցը՝ Միշել Մարիանի: L. Styr-Պետրոսյան, Ընդրանի, Երևան, 2006, էջ 551–560:

1997 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 26-Ի ՄԱՄՆՈ ԱՍՈՒԼԻՍԻՑ

ՍԵՒՆ ԴԵՅՐՍԵՆՋՅԱՆ, «Ժամանակ», Ստամբուլ – Ուզում եմ իմանալ, թե ինչ վիճակում են գտնվում այսօր Հայաստան – Թուրքիա հարաբերությունները: Ես ինչպիսին կլինի Հայաստան – Թուրքիա հարաբերությունների տեսքը Չեր նախագահության շրջանում:

– Այս հարցի շուրջ մենք բազմիցս ենք արտահայտվել, գուցե նույնիսկ կարելի է ասել, որ ամեն ինչ աված է: Մենք որեւէ խնդիր չունենք: Պատրաստ ենք այսօր եւեք, այս վայրկյանին, առանց որեւէ նախապայմանի Քուրժիայի հետ սկսել յուր առևտրատնտեսական հարաբերություններ, բացել սահմանները, Քուրժիային տրամադրել մեր հանապարհները տարանցիկ առևտրի համար: Քուրժիան նույնպես, կարծեք թե, այդ ամենին համաձայն է, բայց իր համար ստեղծել է մի քակարդ, որից չի կարողանում զուրս գալ, ֆանի որ Հայաստանի հետ հարաբերությունների բարելավումը նա կապում է հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների բարելավման, մասնավորապես, ԼՂ խնդրի կարգավորման հետ: Մենք փորձեցինք նրանց ապացուցել, համոզել, որ նրանք պետք է կարողանան անշատել հայ-թուրքական հարաբերությունների բարեկարգումն ու նորմալացումը հայ-ադրբեջանական հարաբերություններից, սակայն դա չհաշտովեց: Միգուցե մենք ենք մեղավոր, որ լավ չենք բացատրել: Ինչեւէ, ես գտնում եմ, որ եք Քուրժիան իսկապես շահագրգռված է Հայաստանի հետ բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատել, եք Քուրժիան իսկապես շահագրգռված է նպաստել ԼՂ հարցի լուծմանը, որը նա, ըստ էության, դարձրել է հարաբերությունների բարեկավման նախապայման, ապա, սա իմ խորին համոզումն է, Քուրժիան իր նպատակներին շատ ավելի հեշտությամբ կհասնեք, եք

մինչև հիմա բարելաված լինել իր հարաբերությունները Հայաստանի հետ: Հայաստանի հետ հարաբերությունների բարելավմամբ Թուրքիան կնպաստեր նաև ԼՂ հարցի խաղաղ լուծմանը:

ԱՐԱՅԻԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ, «Արմենպրես» – Պարոն Նախագահ, վերջին տարիներին մեր քաղաքական գործիչների կողմից հատկապես շատ է խոսվում ազգային գաղափարախոսության, ազգային ծրագրերի անհրաժեշտության մասին, իսկ Ղուբ մի առիթով ևշեցիք, որ ազգային գաղափարախոսությունը կեղծ կատեգորիա է: Կարելի՞ է իմանալ, դա ինչ մեկնություն ուներ՝ քաղաքական, գիտական թե՛ փիլիսոփայական, եւ արդյո՞ք Ղուբ ընդունում եք անհատի գործոնը պատմության մեջ եւ մասնավորապես մեր պետության կայացման գործում:

– Ես արտահայտել եմ ո՛չ փիլիսոփայական, ո՛չ քաղաքական, ո՛չ էլ գիտական միտք: Ես արտահայտել եմ ընդամենը շատ պարզ, մարդկային միտք, որը բխում է ժողովրդավարության իմ հասկացողությունից: Ես ասել եմ ազգային գաղափարախոսությունը կեղծ քաղաքական կատեգորիա է, եւ այսօր էլ դա կրկնում եմ ու վաղն էլ կասեմ: Ի՞նչ նկատի ունեմ: Ի՞նչ եմ այդ մարդիկ հասկանում ազգային գաղափարախոսության տակ: Մեկ բան՝ ամբողջ ազգը պետք է ընդունի այդ գաղափարախոսությունը: Ես այնպես եմ հասկանում, որ ամբողջ ազգը մեկ գաղափարախոսություն ընդունում է միայն անտալիտար համակարգերում, միայն իդեոլոգիական պետություններում: Իսկ երբ ժողովրդավարություն է, ապա ոչ ոք ոքի չի կարող պարտադրել որեւէ գաղափարախոսություն: Հայաստանում այսօր անկա բոլոր գաղափարախոսությունները՝ լինի դա կոմունիստական, սոցիալ-դեմոկրատական, լիբերալ-դեմոկրատական, ազգայնական, քե՛ ծայրահեղ-ազգայնական՝ ինձ համար ազգային գաղափարախոսություններ են, որովհետեւ սրանցից յուրահանչյուրն իր մեջ է տեսնում ազգի խնդիրների լուծման լավագույն համապարհը: Եթե ազգին պարտադրվում է ազգային գաղափարախոսություն, դրանով խաչ եմ փաշտ ժողովրդավարության վրա: Կամ մեկը, կամ մյուսը: Այո, հնարավոր է ազգին պարտադրել մի գաղափարախոսություն: Այդպիսի բան տեսել եմք եւ տեսել եմք նաև դրա հետեւանմաները:

ՊԱՏԵՐԱԶՄ, Թե՞ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅՈՒՆ ՀՈԴՎԱԾԻՑ
(1 նոյեմբերի, 1997թ.)

Հաջորդ բյուրիմացությունը կամ ավելի ճիշտ՝ աններկերությունն այն է, քե՛ Հայաստանի նախագահը ծախում է Ղարաբաղը իր իշխանությունը պահելու համար: Դժվար է հավատալ, որ անգամ խելակոտոյսի մտով կանցնեք, քե՛ Ղարաբաղը ծախելով, որեւէ մեկը Հայաստանում կարող է իշխանություն պահել:

Ի՞ դեպ, իշխանությունը պահելու մարմաջի մասին. ի՞նչը պիտի ինձ ստիպեր ամեն գնով պահպանել իշխանությունը, բարի՛ Դը, փա՛ռը, քե՛ հերոսականացումը:

Նախագահության օրոք ոչ մի բարիք կամ սեփականություն չեմ ստացել (կարող եմ ստուգել) եւ չեմ էլ ուզում ստանալ:

Անձնական փառքի կամ հերոսականացման ձգտելու պարագայում ես պարզապես չէի մասնակցի 1996թ. ընտրություններին, սերունդների աչքում մնալով որպես անկախություն եվանձ, դարաբայան հերոսամարտը շահած, հայկական տարածքներն ընդարձակած նախագահ, անկախ այն բանից, քե՛ որքան արդարացի է այդ ամենի ինձ վերագրումը: Ինչ փույթ, քե՛ դրանից հետո ինչ կպատահեր եւ ում վրա կընկներ վիճակի վառքարացման պատասխանատվությունը: Միեւնոյն է, իմ վարկանիշը դրանից չէր տուժի, այլեւ ընդհակառակը, քե՛րես ավելի շահեր: Կրկնում եմ, անձնական տեսակետից ինձ համար ամենալավ լուծումը քե՛րես այդ էր, բայց դա կլինե՛ր ոչ այլ ինչ, եթե ոչ փոքրոգի դասախոսություն, որին, դժբախտաբար քե՛ բարեխախտաբար, սովոր չեմ: Ես վերընտրվել եմ իմ առջև կանգնած դժվարությունների եւ դրանց

հաղթահարման գործում կրելի՞ք պատասխանատվության սառը գիտակցությամբ, որի համար ամենեին չե՞մ գղջում:

Մի՞թե ես չգիտեմ հերոս ձեւանալու, ազգային բոբո իդներ իրականացնող ներկայանալու, ժողովրդին ամեն գնով դուր գալու լծան հնարները: Մի՞թե ես չէի կարող գիշեր-ցերեկ հայհոյել քուրբերին, ՄԱԿ-ի առջև բարձրացնել Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցը, չեղյալ հայտարարել Կարսի պայմանագիրը, Քուրդիստանի պահանջել Սևրի դաշնագրով զժված սահմանները, վերջնագիր ներկայացնել Ադրբեջանին, ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի անկախությունը, հայտարարել, որ ոչ մի թիզ հող չե՞մ գիշի ես այն:

Այդ բոբո հնարները ես վարպետորեն կարող էի օգտագործել, համենայն դեպս ոչ ավելի վատ, քան Կիմոյի տանը հավաքվածներից որեւէ մեկը, ինչ է, կրթությո՞ւնն չի ներում, խե՞ղ՛ս չի կտրում: Ես հեշտությամբ կարող էի հաշի ու մեծ հայրենասերի համբավ ձեռք բերել, դառնալ ազգի կոտմը, Հայաստանի ու Սփյուռքի միասնության խորհրդանշիչը:

Ի՞նչն է, ուրեմն, խանգարում անել այդ ամենը՝ Բաշարյան պակասը, աշխարհառաջադեմական (կոսմոպոլիտ) մտածողությո՞ւնը, ապագային էությունը, թե սխալ դաստիարակությո՞ւնը: Խանգարում է ընդամենը պարզ քաղաքական հաշվարկը եւ մեր ժողովրդին փորձանքներից հեռու պահելու գիտակցությունը: Այլ կերպ վարվելու դեպքում աղետներն ու արհավիրքներն անխուսափելի կլինեին, եւ այսօր ոչ միայն կորցրած կլինեինք Ղարաբաղը, այլև փտանգված կլինեք Հայաստանի գոյությունը: Լուսաբանությունների համար հեռու զգնալով, հիշե՛մ մեր հարևանների բախտը, մեր աշխի առջև Գամսախուրդիան եւ Էշիբեյը որդեգրեցին հերոսանալու հաղափականությունը, դարձան ազգային կոտմեր, բայց անհամար աղետներ բերին իրենց ժողովուրդների գլխին:

Հայաստանի հաղափական մտքի եւ հասարակական կարծիքի անդատաններում դեգերում են նաև որոշ կայունացած պնդումներ, որոնք արդեն վերաբերում են առասպելի ու հանելուկի բնագավառին.

... Առասպել երկրորդ. *եթե Հայաստանը խիստ կեցվածք ընդունի Քուրդիստանի նկատմամբ, նրա առջև զնի Յեզասպանության ճանաչման, Կարսի պայմանագիրը չեղյալ հայտարարելու, հայկական հողերը*

վերագործնելու հարցերը, ապա Քուրդիան եւ Ազրբեջանը ավելի զիջող կկառնան Ղարաբաղի հարցում:

Իմ խորին համոզմամբ, որը ես կարող եմ ապացուցել նաև կոնկրետ հաղափական հաշվարկներով, այդպիսի կեցվածք ոչ միայն որևէ օգուտ չի բերի Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի լուծմանը, այլև նոր բարդություններ կառաջացնի Հայաստանի եւ Քուրդիստանի հարաբերություններում, որոնք ավելի եւս կձանրացնեն Հայաստանի ու Ղարաբաղի դրությունը: Անգե՛ն աշուղ իսկ կարելի է նկատել, որ ընդհակառակը, Ադրբեջանի եւ Քուրդիստանի համար դա լրացուցիչ կովան կհանդիսանար ապացուցելու Հայաստանի ծավալապաշտական նկրտումները եւ նրա դեմ լարելու միջազգային հանրության առանց այդ էլ աննպաստ կարծիք:

*«Հայաստանի Հանրապետություն», 1 նոյեմբերի, 1997թ.:
Լ. Տեր-Պետրոսյան, Ընտրանի, Երևան, 2006, էջ 625-639:*

**ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԳԻ
ԸՆԳՎԱՅՆՎԱԾ ՆԻՍՏՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՆՈՒՅԹԻՑ
(8 հունվարի, 1998թ.)**

Հակամարտության ավարտությունը Հայաստանին զրկում է իր ամենաբնական և շահավետ տնտեսական գործընկերներից՝ Ադրբեջանից, Թուրքիայից և մասամբ՝ Իրանից: Բնական և շահավետ նախ և առաջ այն պարզ պատճառով, որ նրանք մեր անմիջական հարեաններն են: Գազտնիք չէ, որ աշխարհի բոլոր նորմալ պետությունների արտաքին տնտեսական կապերի առնվազն հիսուն տոկոսը բաժին է ընկնում նրանց անմիջական հարեաններին: Մինչդեռ Հայաստանի ղեկավար դա գործնականում հավասարվում է գոյի: Ես առիթ ունեցել եմ զնախատելու հայ-ադրբեջանական տնտեսական համագործակցության հնարավորություններն ու հեռանկարները, ուստի գերծ եմ մնում կրկնությունից: Չեմ կարծում, որ որևէ մեկը կարող է ժխտել նաև հայ-թուրքական տնտեսական հարաբերությունների հսկայական պոտենցիալը, որը բերես երկրորդական ղեր կարող է խաղաղ Թուրքիայի տնտեսության զարգացման գործում, բայց Հայաստանի ղեկավար, անկասկած, ունի կենսական նշանակություն: Մեր Արդյունաբերողների միության կատարած հաշվարկների համաձայն՝ Հայաստանի ու Թուրքիայի հաղորդակցության նախապահների վերագործարկման ղեկավար, երկու երկրների միջև շրջանառությունը մեկ տարվա ընթացքում կարելի է հասցնել մոտ 600 միլիոն դոլարի: Այսինքն, մեկ տարվա ընթացքում Հայաստանի արտաքին առևտրի շրջանառությունը կարող է անել 50 տոկոսով (այսօր այն կազմում է մոտավորապես 1 միլիարդ 125 միլիոն դոլար): Իսկ դա նշանակում է արդյունաբերության զարգացման լուրջ հնարավորու-

թյուններ, լրացուցիչ աշխատատեղեր և սոցիալական խնդիրների լուծման հեռանկարներ:

Ձպեոմ է մոռանալ նաև, որ բացի բնական տնտեսական գործընկեր լինելու ինքնին արժեքից, Թուրքիան և Ադրբեջանը Հայաստանի համար կարևոր նշանակություն ունեն նաև որպես ամենակարև տարանցիկ նախապահներ մի ղեկավար ղեկի Եւրոպա և արաբական աշխարհ, մյուս ղեկավար ղեկի Իրան, Ռուսաստան ու Միջին Ասիա: Այս առումով, ըստ իս, շարժել լուրջ պատրանմներ փայտայել՝ կապված Մեղրու ավտոնոմապահի հետ, քանի որ ակնհայտ է, որ Ջուլփայի երկաթուղին մեկ-երկու շաբաթվա ընթացքում, այն էլ զգալիորեն նվազ ծախսով, շատ ավելի մեծ ծավալի բեռներ կարող էր տեղափոխել, քան այդ ավտոնոմապահը՝ մեկ տարում:

ԱՊՂ-ն, քաղաքական և անվտանգության կարևորությամբ հանդերձ, ըստ էության որևէ ղեր չի խաղում Հայաստանի տնտեսության զարգացման մեջ: Իսկ Անձովյան տնտեսական համագործակցությունն առայժմ ղուրս չի եկել բարի մտաղորությունների արտահայտման ակումբի կարգավիճակից: Ինչ վերաբերում է Հայաստան – Իրան – Թուրքիան տնտեսական և Հայաստան – Իրան – Հունաստան եռակողմ համագործակցության ծրագրերին, ապա ղրանք ղեռես գտնվում են նեավորման փուլում, բայց անգամ լիարժեք իրականացման ղեկավար էլ էական ազդեցություն չեն կարող ունենալ Հայաստանի տնտեսական զարգացման վրա: Բոլորիս համար էլ, կարծում եմ, հասկանալի է, որ տնտեսական առումով շատ ավելի գործնական ու կարևոր են ԳՈՒՌՈՎՄ-ը, ՏԲԱՍԵԿՍ-ն, ԷԿՍ-ն, նախքամուղային կոնսորցիումները, որոնց ղոները, ղոբախտաբար, առայժմ փակ են մեր առաջ:

Հակամարտության կարգավորման գործընթացի խափանման կամ նույնիսկ ձգձգման ղեկավար մեմն ոչ միայն չեն կարողանալու ղուրս գալ առկա մեկուսացումից, այլև ավելի ու ավելի խորացնելու են այն: Խոսքը սոսկ տնտեսական մեկուսացման մասին չէ, քանի որ ինքնբախնչյան հասկանալի է, որ տնտեսական մեկուսացումն ունենալու է նաև անցանկալի քաղաքական հետեանմներ: Չեմ բացառում, որ անգամ մեկուսացման պայմաններում Հայաստանը կարող է մասնակցել տարածաշրջանային կազմակերպությունների ինչ-ինչ ծրագրեր, բայց ևս նկատի ունեմ ոչ ղե սիմվոլիկ մասնակցությունը, այլ լիարժեք ան-

դամակցությունը, քանի որ միայն այդ դեպքում կարելի է ակնկալել շոշափելի արդյունքներ:

Լ. Տեր-Պետրոսյան, Ընտրակի, Երևան, 2006, էջ 647-660:

**2007 թ. Դեկտեմբերի 8-ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ
ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՂՈՒՅՑՈՒՑ**

**Հայոց ցեղասպանության վերաիմաստավորման
անհրաժեշտության մասին**

Պատասխան շզոնելով իմ նախորդ կոչումների դրույքների դեմ, Ռոբերտ Քոչարյանը և Սերժ Սարգսյանը օրերս հայտնաբերել են ինձ ոչնչացնելու ամենաարդյունավետ միջոցը, այն է՝ ինձ «քրեամետ» հռչակելու մահացու խարանը: Երանց թվում է, քեզ ինձ հասցրել են քնդանոթի հարված, որից հետո ժողովարդն ինձ պիտի հոշոտի, կամ որից ես երբևէ ուշի չեմ գալու: Ավելի մեծ հանույժ պատճառելու համար իմ նախկին ընկերներին, ստորև կփորձեմ չուր լցնել նրանց ջրաղացին եւ բազմաթիվ նոր ապացույցներ մատակարարել իմ «քրեամետության» մասին: Մինչ այդ, սակայն, չեմ կարող չհիշեցնել, որ «քրեամետության» մասին խոսում են մարդիկ, ովքեր իրենց գիտակցական կյանքի տեսական մի հանգրվանում ստորաբաշխում են ժողովուրդին եւ քուրճերին:

Սկսեմ նրանից, որ հանրահավաքի մասնակիցներից շատերի նման՝ ես եւս Հայոց ցեղասպանությունը վերապրածների շտապիկ էմ: Պապա մասնակցել է Մուսա-լեռան հերոսամարտին: Յոթնամյա հայրս ուտելիք է չուր է կրել դիրքեր: Իսկ մայրս այդ օրերին ծնվել է Կարանձավում: Երե ֆրանսիական նավատորմը պատահաբար չանցնեւ Մուսա-լեռան ավերով, ապա ես գոյություն չլի ունենա եւ, ի հրեվանա Ռոբերտ Քոչարյանի ու Սերժ Սարգսյանի, այսօր չլի խոսի այս հարցակից: Իմ գերդաստանի երեք սերունդ այս կամ այն կերպ պայմարել է քուրճերի դեմ: Ասվեց արդեն, որ պապա մասնակցություն է ունեցել Մուսա-լեռան հե-

րոսամարտին: Ավելի վաղ, 1896 թվականին, Զեյթունի ապստամբությունից հետո, նա վեց ամիս անցկացրել է թուրքական բանտերում: Հայրս 1939-ին գլխավորել է Ալեմասնորդերի սանջակը Թուրքիային հանձնելու ծրագրի դեմ ուղղված հայկական շարժումը: Իսկ ես 1966-ին, Յեղասպանության տարեդարձի առթիվ կազմակերպված ցույցի ժամանակ, ձերբակալվել եմ շուրջ մեկ շաբաթ բանտարկվել եմ Երևանի բերդում, երբ Քոչարյանն ու Սարգսյանը ցեղասպանություն բառն անգամ չկին լսել:

Ինձ «բրամետ» են անվանում այն պատճառով, որ իմ նախագահության օրոք եմ բազմիցս պնդել եմ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման անհրաժեշտությունը եւ, որ իբր երբեւէ չեմ բարձրացրել Յեղասպանության ճանաչման հարցը: Փաստերից առաջինը ստույգ է. հանի որ իսկապես պնդել եմ եւ այսօր էլ կարեւորում եմ հայ-թուրքական հարաբերությունների շտապօրոշ կարգավորումը, իսկ երկրորդը, մեզմ ասած, չի համապատասխանում իրականությանը: Իմ իշխանության օրոք է կառուցվել Յեղասպանության Երևանի բանգահանը: Առաջին անգամ Հայաստանում է՛ս եմ կազմակերպել Յեղասպանությանը նվիրված հեղինակավոր միջազգային գիտաժողով, որը տեղի է ունեցել 1995 թվականին, եւ որին մասնակցել են համաշխարհային ճանաչում ունեցող բազմաթիվ մասնագետներ: Ակսած Հայաստանի առաջին հանրապետությունից մինչեւ օրս, է՛ս եմ եղել մեր երկրի միակ գործող ղեկավարը, որը, թեւ սեղմ, բայց համակողմանի ֆաղանկան զննատական է տվել Յեղասպանությանը (Լ. Տեր-Պետրոսյան, Ընտրանի, Երևան, 2006, էջ 477-481):

Ճիշտ է, սակայն, որ այս ամենով հանդերձ, Յեղասպանության ճանաչումը եւ չեմ դրել Հայաստանի արտաքին ֆաղանկանության հիմքում, դա համարելով անժամանակ ու վտանգավոր, ինչը կիրոնձն է հիմնավորել Իլչ հեռու: Ի տարբերություն ինձ, Հայաստանի երկրորդ նախագահը այդ հարցն անմիջապես դարձրեց հանրապետության արտաքին ֆաղանկանության անկյունաքար եւ իշխանավարության առաջին իսկ օրվանից սկսեց հետետողական ֆաղանկան կատարել այդ ուղղությամբ: Ո՞րն էր այս նոր ֆաղանկանության տրամաբանությունը: Դա պարզաբանելու համար ես կրկին ստիպված եմ դիմելու հուշապատումի օգնությանը: 1997 թվականին, երբ ես վարչապետ Քոչարյանին առաջարկեցի

գլխավորել «Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների համակարգման պետական խորհուրդը», նա հրաժարվեց՝ պատճառ բունելով այն հանգամանքը, որ խորհրդի գործունեության ծրագրում բացակայում է Յեղասպանության ճանաչման վերաբերյալ կետը: Երբ ես, «Հայաստան համահայկական հիմնադրամի» տնօրեն Մանուշակ Պետրոսյանի ներկայությամբ, խնդրեցի հիմնավորել իր տեսակետը, Քոչարյանն ասաց բառացիորեն հետեւյալը. «Նա չցիտում, թե ինչ բան է ցեղասպանությունը, բայց հաստատ գիտեմ, որ դա պետ է Սփյուռքին: Եթե մենք մտցնենք այս կետը, ապա Սփյուռքը կոզնետրվի եւ ավելի մեծ նյութական օժանդակություն կցուցաբերի Հայաստանին: Ավելին, եթե Հայաստանը պաշտոնապես ներկայացնի Յեղասպանության ճանաչման պահանջը, ապա Թուրքիան տեղի կտա եւ մեկ տարուց կբացի հայ-թուրքական սահմանը: Բացի այդ, նա ավելի անկողմնակալ դիրք կբռնի՝ Կարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում եւ այլևս շանախորար չի պաշտպանի Ազրբեյջանի դիրտոշումը»:

1998 թվականի սեպտեմբերին Ռոբերտ Քոչարյանը ՄԱԿ-ի ամբիոնից բարձրացրեց Յեղասպանության ճանաչման հարցը, ինչը թեւս պալատական ներթողագիրների կողմից զննատուվեց որպես աննախագիտակ ֆաղագործություն, բայց այդպես էլ մնաց որպես մերկապարանոց եւ անհետնանք հայտարարություն: Եթե նշված եղելիմ ու պրիմիտիվ ֆաղանկան հաղվարկներն էին ընկած Քոչարյանի որդեգրած դիրտոշման հիմքում, ապա դա կարող է նշանակել միայն մեկ բան, այն է՝ տուրեկ, պղծել մեր ազգային մեծագույն ողբերգությունը, այն դարձնել անպարկեշտ սակարկությունների առարկա, մանավաղ, եթե նկատի ունենանք, որ Հայաստանի նախագահի վերոնիշյալ կանխատեսումներից ոչ մեկը մինչեւ օրս այդպես էլ իրականություն չի դարձել: Ռե ՄԱԿ-ում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցի հնչեցումը սուկ ներքին սպատման կարիքները բավարարելուն, այսինքն՝ հայության աչքում հերոս երևալուն միտված տղայամտություն էր, պարզ է դառնում նրանից, որ Քոչարյանի հայտարարությանը չենտուեց ոչ մի գործնական ֆաղ: Ավելի յուրջ մտադրություններ ունենալու պարագայում Քոչարյանն ու Սակախյանը պարտավոր էին, ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ սահմանված արտոդակարգով, Յեղասպանության ճանաչման նպատակով կոնկրետ գործընթաց սկսել, որի արդյունքը պիտի հանդիսա-

նար այդ կազմակերպության կողմից ընդունված համապատասխան բանաձևեր: Ռուպես ՄԱԿ-ի լիիրավ անդամ, Հայաստանն ուներ այդ իրավունքը, բայց, չգիտես ինչու, չօգտվեց դրանից, բավարարվելով ընդամենը հարցի արձարժման պարզունակ խմբացիայով: ՄԱԿ-ը մասնույի ակուր չէ, ուր զնում են հայտարարություններ անելու, այլ հեղինակավոր իրավա-հաղափական ատյան, որտեղ պետությունները կոնկրետ հարցեր են լուծում:

Եւ ընդհանրապես, Հայաստանի ներկա իշխանությունները գործնական հաղափականությունը չեն տարբերում հայտարարություններից ու հոխորտանքներից, մոռանալով, որ հաղափականությունը ոչ թե խոսք է, այլ նախևսուառչ ու միայնումիայն՝ գործ: Երբ ազգաբարձում են, որ Ղարաբաղը մերն է, նրանց թվում է, թե հարցն արդեն լուծված է: Երբ պնդում են, որ Ղարա-Ախալաբաղ տեղաբնակիչ չլիտի կառուցվի, նրանք կարծում են, թե այդպես էլ պիտի լինի: Երբ պահանջում են, որ ամերիկյան կոնգրեսը ճանաչի Հայոց ցեղասպանությունը, համոզված են, որ այդ մարմինը պիտի կատարի իրենց պահանջը: Երբ Քուրդիստանը քելադրում են բացել հայ-թուրքական սահմանը, կասկած չունեն, որ մեր հարեանը պիտի ենթարկվի այդ քելադրանքին: Երբ Ադրբեջանին հորդորում են գերծ մնալ միլիտարիստական ռիտորիկայից, մտածում են, որ վերջինս կանսա իրենց հորդորին:

Վերջին տաս տարում Հայաստանի արտաքին հաղափականությունն, անհա, այսպիսի դատարկ, գավառական, անխմաստ հայտարարությունների մի շարան է: Իշխանությունները չեն իսկ անդրադառնում, թե դրանով ինչպիսի ծիծաղելի վիճակի մեջ են դնում թե՛ իրենց, թե՛ մեր երկիրը: Տպավորություն է ստեղծվում, թե նրանք պետությունը շփոթում են Ստեփանակերտի ժԿԿ-ի կամ Բուրջ-Համմուդի թաղապետարանի հետ: Երբ իրենց հայտարարությունների ձեռքը կրակն ընկած Ռոբերտ Քոչարյանն ու Վարդան Սևակյանը հայտնվում են անհամար վիճակներում, պատճառաբանում են, թե ճիշտ չեն հասկացվել, կամ իրենց խոսքերը սխալ են բարձրանվել: Ո՛վ է երբեւէ, աննողաբաշխ բարբառանքներից ու հոխորտալից հայտարարություններից բացի, նրանց շուրթերից որեւէ կշռադասված, տրամաբանական վերլուծություն կամ ծրագրային կոյրք լսել արտաքին հաղափականությունները վերաբերող խնդիրների մասին: Ե՛րբ են նրանք իրենց հստակ տեսակետը ներկայացրել արտաքին

հաղափականության այնպիսի կենսական եւ հրատապ հարցերի վերաբերյալ, ինչպիսիք են, ասեմք, Ղարաբաղյան հակամարտության լուծումը, Հայաստանի հաղափական եւ տնտեսական մեկուսացման հաղթահարումը, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը եւ թեկուզ Ցեղասպանության ճանաչման խնդրի հետապնդումը, որի նպաստը հայտնի չէ ո՛չ ժողովրդին, ո՛չ էլ նույնիսկ իրենց:

Ազնիվ լինելու դեպքում ներկա իշխանությունները պետք է ընդունեին, որ մեր արտաքին հաղափականությունը վերջին տաս տարում լիակատար ձախողման կամ կրախի է մատնվել: Ամերիկյան կոնգրեսից պահանջում էին ուժի մեջ բողոքել Ադրբեջանի դեմ կիրառված պատժամիջոցներին վերաբերող 907 բանաձևը, բայց կոնգրեսը չեղյալ հայտարարեց այն: Նույն մարմինն պաշտոնապես կոչ էին անում ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը, եւ տեսնեմ, թե դա ինչ արդյունք ունեցավ: Քուրդիստանը հորդորում էին մեզ հետ հարաբերությունները չպայմանավորել հայ-ադրբեջանական հակամարտության գործուճով ու բացել ընդհանուր սահմանը, սակայն ոչինչ չստացվեց: Սկզբնապես Քուրդիստանը աղջե պայման էին դնում ճանաչել Ցեղասպանությունը, բայց հետո նրաժարվեցին դրանից, համաձայնելով՝ այդ երկրի հետ հարաբերությունները կարգավորել առանց նախապայմանների: Համաշխարհային հանրությանը քելադրում էին քույր շտապ Ղարա-Ախալաբաղ տեղաբնակիչ կառուցումը, բայց դա արդեն իրականություն է դառնում: Ընդդիմանում էին Ախալաբաղում տեղակայված ռուսական բազայի դուրսբերմանը, սակայն այդ բազան այլևս գոյություն չունի: Հոխորտում էին, թե Հայաստանը դեռ 100 տարի էլ կարող է զարգանալ շրջափակման պայմաններում, բայց շարունակ բողոքում են շրջափակումներից: Պնդում էին, որ հայերն ու ադրբեջանցիներն օրգանապես անհամատեղելի ազգեր են, բայց գիշեր-ցերեկ խոսում են հաշտությունից: Հայտարարում էին, որ Ղարաբաղի հարցը մեզ համար արդեն լուծված է, բայց, չգիտես ինչու, չեն հրաժարվում բանակցություններից: Փորձում էին խափանել եՄԼՀ գագաբնածողի անցկացումը Ստամբուլում, բայց գլխիկոր մասնակցեցին այդ գագաբնածողովին, ու դեռ ավելին, սառնազրեցին նրա ընդունած հայտնի խարտիան, այդպիսով պետական մակարդակով ճանաչելով Ադրբեջանի տարածալիս ամբողջականությունը: Մի խոսքով, դիվանագիտական խայտառակ պարտությունների մի ամբողջ

չարան, որոնք խոստովանելու կամ նույնիսկ ըմբռնելու ունակությունը դուրս է Փոչաչյանի և Օսկանյանի կարողության սահմաններից:

Ի՞նչ կարիք կար ներաշնչվել գործընթացների մեջ, որոնք կախված չեն Հայաստանի կամից, կամ հավանել դերակատարումներից, որոնք վեր են նրա հնարավորություններից: Այդպիսի անխոհեմության ամենավառ օրինակն է մեր միջամտությունը Եւրոմիության և Քուրդիայի հարաբերությունների կառուցման գործընթացին: Մի՞թե հասկանալի չէ, որ Հայաստանը ո՛չ կարող է նպաստել, ո՛չ էլ խոչընդոտել Քուրդիայի անդամակցությանը Եւրոպական Միությանը: Մեր ի՞նչ գործն էր, ուրեմն, նամակներ հղել Բեյրութի՝ պահանջելով չսկսել Եւրոմիություն-Քուրդիա բանակցությունները կամ վերջինիս առջև նախապայման դնել՝ ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Մեզ համար ո՞րն է գլխավոր՝ պատշաճ կերպով շննակերպված մի սկզբունք, թե՞ Հայաստանի կոնկրետ պետական շահը: Եւրոպան, եթե ցանկանար, այդ նախապայմանը կզենտ առանց մեր խնդրանքի, և հավատացած եղե՛ք, այդպես էլ վարվել է եթե Եւրոմիությունն այսօր տարբեր պատմակներով ձգձգում է Քուրդիայի հետ բանակցությունները և նորանոր պայմաններ առաջարկում նրան, դա ընդամենը նշանակում է, որ առայժմ պատրաստ չի իր կազմում ընդգրկել այդ երկիրը: Երբ պատրաստ լինի, կրավարարվի Քուրդիայի բնագոտություններով և մի կողմ կրնի սուր տարածայնությունները, այդ թվում՝ Ցեղասպանության հարցը:

Հայաստանի իշխանությունների՝ անմեղսունակության հասնող պահվածքն այս հարցում տարօրինակ է նաև մեկ այլ առումով: Մի կողմից կեսբերան հայտարարելով, թե համաձայն են Քուրդիայի անդամակցությանը Եւրոմիությանը, մյուս կողմից նրանք, ինչպես տեսանք, ամուսն են ամեն ինչ՝ դա վիժեցնելու համար: Ինչո՞վ բացատրել այս երկակի խաղը: Մի՞թե ակնհայտ չէ, որ Քուրդիայի անդամակցությունը Եւրոմիությանը՝ Հայաստանին ձեռնառու է բոլոր առումներով՝ թե՛ տնտեսական, թե՛ ֆազաական, թե՛ սպահնովական: Ո՞րն է ավելի վտանգավոր՝ Եւրոմիության անդամ Քուրդիան, թե՛ Արևմուտքից մերժված, հայացքը դեպի Արևելք շրջած Քուրդիան: Կամ ո՞րն է ավելի նախընտրելի՝ Արևմուտքից մեկուսացած Հայաստանը, թե՛ Եւրոմիությանը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆազաականությունը վաղուց պիտի պատասխանած լիներ այս պարզ հարցերին: Ի դեպ, իմ

տպավորությամբ, հայ-քուրդական հարաբերությունների կարգավորման հարցում Սերժ Սարգսյանն ավելի լրջմիտ և իրատես է, քան Ռոբերտ Փոչաչյանը, քանի որ չի տառապում վերջինիս նաբեխիզմով:

Ի՞նչ պիտի անենք Հայաստանի իշխանությունները՝ Եւրոմիությանը Քուրդիայի անդամակցությանը խոչընդոտելու փոխարեն: Պիտի անենք իրենց արածի նիշտ հակառակը: Այսինքն՝ պետք է բարի կամ դրսևորել և ոչ մի կերպ չխանգարելին այդ գործընթացին: Ավելին, պետք է Բեյրութից պահանջելին շահահրկել Ցեղասպանության ճանաչման հարցը՝ հայ-քուրդական հարաբերությունների այդ բարդ կենդի լուծումը բողոքելով կողմերին: Ժամանակն է վերջապես հասկանալ, որ վերջնագրեր ներկայացնելով կամ անկյուն սեղմելով, ոչ ոք չի կարող Քուրդիային պարտադրել՝ ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Բոլորովին չեմ կասկածում, որ Քուրդիան վաղ թե ուշ անելու է այդ բանը: Բայց դա տեղի է ունենալու ոչ թե հայ-քուրդական հարաբերությունների կարգավորումից առաջ, այլ մեր երկրների միջև բարիդրացիության, համագործակցության և վստահության մթնոլորտի ձևավորումից հետո: Հետևաբար, զգացմունքներ մի կողմ բողոքելով, այդ հարաբերությունները պետք է կառուցել մեկնելով այն իրողությունից, որ 1915 թվականի իրադարձությունները Հայաստանը համարում է Ցեղասպանություն, իսկ Քուրդիան՝ ոչ: Մեզ համար անընդունելի է վիրավորական է հայ և քուրդ պատմաբանների հանձնախումբը ստեղծելու մասին արված հայտնի առաջարկը, քանի որ դա նախ՝ կասկածի տակ է դնում մեր համագրային համոզումը, և երկրորդ՝ բազմաթիվ երկրների խորհրդարանների կողմից Ցեղասպանության ճանաչման կայացած փաստն այնուհասակավորոց ու ժամանակավրեպ է դարձնում նման հանձնախումբի ստեղծումը:

Այն ամենն, ինչ ասվեց Հայաստանի մասին, բոլորովին չի վերաբերում Սփյուռքին: Ցեղասպանության ճանաչման, հայ-քուրդական հարաբերությունների կարգավորման հարցում Հայաստանն ունի իր ըմբռնումն ու օրակարգը, Սփյուռքն՝ իրենը: Հայաստանը չի կարող և իրավունք չունի Սփյուռքին քեղադրել իր ըմբռնումն ու օրակարգը: Աշխարհացրիվ հայ ժողովրդի զավակները, որպես տարբեր երկրների ֆազալացի, հարկատու և ընտրող, իրավունք ունեն նշում բանեցնելու իրենց կառավարությունների վրա և նրանցից պահանջելու՝ ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Այդ երկրների ներքին գործն է՝ արձագանքել կամ չարձա-

գանձել իրենց հաղահացիների պահանջներին: Քուրժյան նախ՝ չպետք է Հայաստանը շփոթի Սփյուռքի հետ, եւ երկրորդ՝ չպետք է դժգոհի վերջինիս պահվածքից, հանի որ Սփյուռքը Ցեղասպանության հետեւանման է: Քող Ցեղասպանություն չաներ՝ Սփյուռք չէր լինի:

Մենք իրավունք չունենք այնքա կրկնել 19-րդ դարի վերջի եւ 20-րդ դարի սկզբի հայ հաղահական մտքի նակատագրական սխալը եւ հայբուրական հարաբերություններում ապավինել երրորդ ուժի: Այդպիսի հաղահականության ողբերգական հետեւանմաները հայտնի են բոլորին: Դա հաղահականություն էլ չէ, այլ խեղճի, որբի, անգործի հոգեբանություն: Երբ ուժ չունես պատժելու եւ հակառակորդին, հրեվում ես, որ նրան պատժում են ուրիշները: Ոգևորվում ես, որ տարբեր երկրներ Քուրժյային վերաբերող աննպաստ որոշումներ են կայացնում: եւ վերջապես, ցնծում ես, որ Քուրժյայի ֆուտբոլի հավախականը պարտվում է մի այլ հավախականի: Մեզանից յուրաքանչյուր մանուկ հասակում ապրած պետք է լինի այդ հոգեվիճակը: Երբ էեզ ծեծում կին, ու դու անգործ կիր, ուրախանում կիր, որ մի ուրիշը ծեծում է էեզ ծեծողին: Երեխան՝ հասկացանք, հասարակ մարդը՝ հասկացանք, իսկ մի՞թե պետական այն իրավունք ունի առաջնորդվել այս հոգեբանությամբ:

Շատ ժողովուրդներ ու պետություններ տարբեր հանգամանքներում ու տարբեր պատճառներով հայտնվել են համագային աղետի առջեւ: Հայերն ու հրեաները ենթարկվել են ցեղասպանության: Կերմանիան ու Ճապոնիան ջախջախիչ պարտություն կրելով, հիմնադրապես ավերվել են: Օսմանյան Քուրժյան, Բրիտանիան եւ Ռուսաստանը կորցրել են իրենց հզորագույն կայսրությունները: Նրանցից յուրաքանչյուրն իր ողբերգությունը համարում է եզակի, ինչպես արտահայտվել է Տոլստոյը՝ «Եռանկյուններ նման են իրար, իսկ դժբախտները՝ դժբախտ յուրովի»: Սակայն համագային ողբերգություն ապրած համաբնա բոլոր ժողովուրդներն ու պետություններն էլ այդ ողբերգությունը դարձել են ոչ թե հուսալիության կամ թերարժեւության, այլ ապահիման ու հզորացման գործոն: Նրանք իրենց մեջ ուժ են գտել ոչ միայն ամոհելու իրենց վերհերր, ազատվելու պատմական բարդություններից, այլեւ վերածնունդ ապրելու ու դաավելու աշխարհի ամենակենսունակ ու ծաղկուն պետությունների շարքը: Ի՞նչ է մեզ խանգարում շարունակ ողբալու, աշխարհից դժգոհելու եւ արդարություն մտալու փոխարեն, հետեւել այդ ազգերի

օրինակին: Մինչեւ շնորհաբանեմ զոհի հոգեբանությունը, մինչեւ չազատվենք անցյալի բարդություններից, մինչեւ չնայենք դեպի ապագա՝ մենք ժամանակակից ու կենսունակ ազգ չենք կարող դառնալ: Այդ հոգեբանությունը հաղահական միակ միջոցը Հայաստան երկրի շենցումն ու հզորացումն է՝ երկիր, որն այսօր գտնվում է բարենիների ձեռքում: Պատմությունը հպարտության աղբյուր է շատ ազգերի համար, բայց պատմական բեռը՝ անցանկալի կապանք:

Այս ելույթից հետո էլ, առանց դույզն իսկ կասկածի, կգտնվեն մարդիկ, ովքեր իմ խոսքերը կտրելով կոնտեմտից կամ պարզապես ազավաղելով դրանք, գյուտարարի հրեվանմանով ինձ կվերագրեն մտեր, որոնք իրականության հետ կապ չունեն: Ես պատասխանատու եմ միայն իմ մտերի, իմ խոսքերի համար, եւ մտալիք չեմ երբեք անդրադառնալ այդ տիպի անպարտություններին: Ողջ պատմության ընթացքում հայ ժողովուրդը գլխավորապես տուժել է իր կառավարիչների սզխտությունից, անհեռատությունից ու արկածախնդրությունից: Մինչդեռ ողջամտությունը երբեք հրան վնաս չի բերել: Ես հավատում եմ ձեր ողջամտությանը եւ կասկած չունեմ, որ դուք ինձ նիշա կրկնակեք՝ նույնիսկ նախընտրական արամբանությամբ ինձ դիվիդենտներ չբերող այս զգայուն հարցում:

«Յայք», «Յայկական ժամանակ», «Ժամանակ Երեւան» (իտովածարար), 11 դեկտեմբերի, 2007թ.: «168 ժամ», 12 դեկտեմբերի, 2007թ.: Չրատարակված նաեւ հայերեն, անգլերեն եւ ռուսերեն առանձին գրքովներով. «Պատմություն. Գաղափարախոսություն. Տիպաբանություն», Երեւան, 2007թ. – «History, Ideology, Typology», Yerevan-2007 – «История, Идеология, Типология», Ереван-2007.

2008 թ. ՀՈՒՆՎԱՐԻ 11-Ի ՄԱՄԼՈ ԱՍՈՒԿԻՍԻՑ

ՉՈՅԱ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, «Արմենպրես» գործակալություն. – Իմ հարցը վերաբերում է Ձեր ծրագրի արտաքին քաղաքականության հատվածին, որտեղ կա հետեյալ դրույթը՝ «կառուցողական ջանքերի գործադրում թուրքիայի եւ Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ»: Կխնդրեի մանրամասնել սա, եւ ո՞րն եք համարում կառուցողական, բացի առանց նախապայմանների հարաբերությունների հաստատումից: Եւ որպես այս հարցի շարունակություն կխնդրեի Ձեր վերաբերմունքը ադրբեջանական եւ թուրքական մամուլում եղած անթաքույց ուրախության վերաբերյալ Ձեր հնարավոր վերադարձի նկատմամբ, որով ակնկալվում է Լեռնային Ղարաբաղի հարցի շուտափույթ լուծում հոգուտ Ադրբեջանի: Մասնավորապես նման հրապարակում կար «Չերկալու» օրաթերթում:

– Ես էիչ առաջ ասացի, որ իմ ծրագիրը միայն սա չէ, այս համառոտ դրույթները չեն: Ձեր բարձրացրած հարցերի մասին ես շատ ընդարձակ խոսել եմ իմ վերջին ելույթներում: «Կառուցողական ջանքերի գործադրում Ադրբեջանի եւ Քուրդիստանի հետ հարաբերությունները կարգավորելու հարցում» ասելով, ես, առաջին հերթին, նկատի ունեմ Ղարաբաղի հարցի լուծումը: Կառուցողականն այն է, որ ոչ կառուցողական չէ: Մինչև հիմա տարվել է ոչ կառուցողական բաղաձայնություն, այսինքն՝ մեր իշխանությունների կողմից ոչինչ չի արվել այդ հարցը լուծելու ուղղությամբ, անկախ այն բանից՝ ի նպաստ մեզ, թե՛ ի նպաստ Ադրբեջանի: Տասը տարի մեր իշխանությունները որեւէ բայ չեն ձեռնարկել: Հակառակ ուղղությամբ են գործել, այն է՝ չլուծել հարցը, վիժեցնել բանակցու-

թյունները՝ ստատուս-վոն պահպանելու նպատակով: Իմ ամբողջ տասը տարվա հայեցակարգային պայմանն այս իշխանությունների դեմ՝ սրա շուրջն է ընթացել: Ազնիվ լինելու պարագայում իշխանությունները մեր ժողովրդին պետք է ասեին՝ մենք չենք լուծելու այս հարցը, ձգել՝ ձեռք ափները, համբերե՛մ ես տասը, երեսուն, բառասուն տարի. մենք պիտի ապրենք շրջափակումների մեջ, պիտի զրկանքներ կրենք: Թող ազնիվ լինեն, ասեն այս պահին: Ոչ սա են ասում, ոչ էլ հարցի լուծման ուղղությամբ որեւէ բայ ձեռնարկում: Ուրեմն, կառուցողականն այս գործընթացում հարցի կարգավորման փիլիսոփայության փոփոխությունն է: Այսինքն՝ հարցի լուծումը վիժեցնելու փիլիսոփայությունից պետք է անցում կատարել հարցի լուծման փիլիսոփայության: Քուրդիստանի հետ հարաբերությունների կարգավորման խնդրում ես որեւէ գաղտնիք չեմ տեսնում: Այդ հարաբերությունները կկարգավորվեն միայնումիայն Ղարաբաղի հարցի լուծումից հետո: Գրանից առաջ որեւէ բան սպասելն անիմաստ է: Մինչև Ղարաբաղի հարցը չլուծվի, Քուրդիստանի սահմանը մեզ համար փակ կմնա: Խոսում եմ այնպիսի չի վերաբերում վերջնական լուծմանը: Համոզված եմ՝ կարգավորման գործընթացում թևկուզ լուրջ առաջընթաց արձանագրվելու պարագայում, Քուրդիստան կրացի սահմանը՝ դրանով իր նպատակը բերելով վերջնական լուծման գործին: Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե Ադրբեջանում կամ Քուրդիստանում ինչ են մտածում իմ հաղթանակի մասին, դա իրենց գործն է: Մենք մեր խնդիրն ենք լուծում, մեր ժողովուրդն է ինձ ընտրում, ոչ թե թուրքերը կամ ադրբեջանցիները: Ես Ձեզ հետ համաձայն էլ չեմ. Ադրբեջանում տասնյակ ավելի շատ հրապարակումներ են եղել, որոնցում ցանկություն է հայտնվել, որ Սերժ Սարգսյանը դադանա Հայաստանի Հանրապետության նախագահ, տասնյակ ավելի շատ, քան ինձնով ուրախացող: Ես այդպիսի անգամ չեմ կ տեսել, գուցե կան, չեմ առարկում: Մի պահ պատկերացրե՛ք, եթե Քուրդիստան, Թուրանում, Ռուսաստանում, Ֆրանսիայում Հայաստանի բաղաձայնությունն այսինքն պատկերացրում կազմեն մեր մամուլի հրապարակումներից, որքան լուրջ կընդունվի դա: Ձեմ ասում մերը վատ մամուլ է, ո՛չ, շատ կ լավ մամուլ է, բայց երանում այնքան ծայր կա, այնպիսի անեկրոտատիպ սենսացիաներ եւ հնարավոր լուրեր, որ դրանից ոչ ոք զրույս չի հանի: Ուստի մամուլի

այդպիսի հրապարակումների վրա հիմնվելով՝ բաղաձայն լուրջ եզրակացություններ անելը, կարծում եմ այնքան էլ ճիշտ չի լինի:

«Հայք», 16 հունվարի, 2008թ.: «Դայկական ժամանակ», 18 հունվարի, 2008թ.: «Ժամանակ Երեան», (Պատվածաբար), 12 հունվարի, 2008թ.:

2008 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 15-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵՆՈՒՅԹԻՑ

Ամենաբնութագրական կողմը աշխարհաբաղաձայն այն աննախադեպ իրավիճակն է, որում Հայաստանը հայտնվել է ռուս-վրացական հակամարտությունից հետո: Կարող եմ ասել մի բան՝ անկախության տասնյոթ տարիների ընթացքում Հայաստանը երբևէ այնքան ենթակա չի եղել արտաին ննչումների եւ արտաին մանիպուլյացիաների, որքան հիմա: Սրա բացատրությունը մեկն է՝ արտաին ննչումների ենթակա է, եւ արտաին ննչումների ենթարկվում է ոչ լեգիտիմ, կոռումպացված, անազնիվ, զող իշխանությունը: Մաքուր, լեգիտիմ, բնտրյալ, ազնիվ, արդար իշխանությունն ի վիճակի է դիմագրավել ցանկացած արտաին ննչում: Արդ, այս ննչումների առկայության պայմաններում, որոնք, ինչպես ասվեց, ահռելի են, ի՞նչ խնդիր է լուծում Սերժ Սարգսյանը: Խոսել պետական շահի կամ ժողովրդի բարօրության մասին ավելորդ է. Սերժ Սարգսյանի համար, ինչպես նրա նախորդի, նման հասկացություններ գոյություն չունեն: Նրա միակ խնդիրը, նրա միակ մտահոգությունը իր լեգիտիմության նանաչման, շունեցած լեգիտիմության նանաչման եւ իշխանության պահպանման խնդիրն է: Դրա համար նա ուներ երեք նանապարհ: Առաջին՝ նա պետք է ընտրված լիներ օրինական կարգով, ինչը տեղի չի ունեցել, այլապես նման շղանդությունների կարիք չէր ունենա: Երկրորդ՝ ընդդիմության հետ անկեղծ երկխոսության եւ երկուստեան տնտեսական եւ ժողովրդավարական բարեփոխումների միջոցով շահեր ժողովրդի համակրանքը եւ լեգիտիմության օրոշ պաշար ձեռք բերել: եւ երրորդ՝ փորձեր այդ լեգիտիմությունը ստանալ Հայաստանի պետական շահը գոհաբերելու միջոցով: Դժբախտաբար,

ամենայն ցավով եմ սա առում, Սերժ Սարգսյանը ակնհայտորեն ընտրել է այս երրորդ նանապարհը, ինչի վկայությունն են Ցեղասպանության և Լեոնային Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման հարցում զիջումներ կատարելու վերաբերյալ նրա պատրաստակամության ցուցադրությունները:

Ցեղասպանության և հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցի մասին մենք շատ եմք խոսել: Դա մեր ծագրային դրոյթներից մեկն է, որի էությունը վերջին հաշվով հանգում է հետևյալ բանաձևին: Քանի որ Քուրժայի հետ հարաբերություններում Ցեղասպանությունը վիճելի խնդիր է, և դժվար է պատկերացնել, որ երկու երկրների միջև դա առաջիկայում կարող է հարթվել, ապա գործադրելիս համաձայնություն տարածայնության մասին բանաձևն է Այսինքն՝ Հայաստանը համարում է, որ 1915 թվականին տեղի ունեցածը ցեղասպանություն է, իսկ Քուրժան դա չի ընդունում: Այլ կերպ ասած, համաձայնում եմ, որ տեսակետներ տարբեր են, և մեր հարաբերությունները կառուցում եմ ահա այս համաձայնության հիման վրա: Այս դեպքում հարցը չի խանգարում հայ-թուրքական հարաբերությունների մնացյալ հարցերի կարգավորմանը: Բայց, դժբախտաբար, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գլխավոր խոչընդոտը նույնիսկ Ցեղասպանության հարցը չէ, այլ Ղարաբաղյան հակամարտության ակայությունը, ինչը միջ հետո կբացատրեմ: Հիմա, ի՞նչ արեց Սերժ Սարգսյանը՝ աշխարհին դուր գալու համար: Առանց երկար-բարակ մտածելու, չգիտեմ ում խորհրդով, վերցրեց ևս հայտարարեց, որ Հայաստանը պատրաստ է ընդունել Քուրժայի այն առաջարկը, որի էությունը հայ և թուրք պատմաբաններից կազմված հանձնաժողովի ձևավորումն էր՝ լուծելու համար այն հարցը, քե ցեղասպանություն եղե՞լ է, քե՞ ոչ: Սա ե՛ս տգիտության, ե՛ս անգրագիտության տհասության խայտառակ դրսևորում է, մանավանդ որ անակնկալ էլ չէր այդ հարցը: Դա բազմիցս մենարկվել է: Այդ առաջարկը եղել է 3-4 տարի անաչ: Դրա մասին արտահայտվել են բոլոր տեսակետները, հանգելով այն ընդհանուր եզրակացության, որ Քուրժայի կողմից առաջ քաշված պատմաբանների հանձնաժողով ստեղծելու գաղափարի նպատակն ընդամենը մեկն էր՝ կասեցնել Ցեղասպանության ճանաչման միջազգային գործընթացը: Սա չհասկանալ ևս կասկածի տակ դնել Ցեղասպանության իրողության հարցը, ես կարծում եմ սրանից այնկողմ բան չկա: Հիմա

Սարգսյանը հազար բացատրություն կարող է տալ: Այո, իր հաջորդ հարցազրույցներում փորձեց բողբոջել խնդիրը, քե ինձն այդպիսի բան չի ասել կամ դա նկատի չի ունեցել, բայց ասվածն արդեն ասվել է: Ասվել է և ևս վերագրածն էլ չի կարելի: Հնարավոր չէ: Քուրժային տրվել է շանն՝ զգալու Հայաստանի ներկա իշխանության քուլտությունը, ինչի արտահայտությունն է այն, որ նա կարող էր անգամ պատրաստակամություն հայտնել նման հանձնաժողով ստեղծելու հարցում: Վնասը տրված է: Իհարկե, հայ հասարակությունը ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Սփյուռնում բոլլ չի տա ոչ միայն Սերժ Սարգսյանին, այլև որե՛տե՛ նախագահի համաձայնվել այդպիսի հանձնաժողովի ստեղծմանը: Դա պետք է մոռանա ներկա քե ապագա ցանկացած նախագահ: Այդ բանը տեղի ունենալ չի կարող: Բայց, ինչպես ասացի, վնասը արդեն տրված է: Սերժ Սարգսյանը ցույց է տվել իր իշխանության քուլտությունը, այլպես նա Քուրժային այդպիսի գիշտան զնալու և աշխարհին դուր գալու կարիք չէր ունենա: Իսկ աշխարհին դա իսկապես դուր եկավ, տեսանք՝ ինչպիսի արձագանքների արժանացավ նրա պատրաստակամությունը:

Ղարաբաղի հարցը շատ ավելի բարդ է, և շատ ավելի բարդ փուլ եմ մտնում այդ հարցի կարգավորման (եթե, իհարկե, կարելի է խոսել կարգավորման մասին), քան էր ընդամենը մեկ ամիս առաջ, այսինքն՝ էր վրաց-ռուսական հակամարտությունից առաջ: Ի՞նչ է տեղի ունենում: Կային մի շարք ստեղծված հակամարտություններ: Ձեռ ուզում քվարկել, դուք գիտե՛ք: Դրանցից ետևը արդեն լուծվեցին: Լուծվեցին բոլորովին ոչ այն զարգացումների տրամաբանությամբ, ինչը մեզ պատկերանում էր, ասեմք, մեկ-երկու տարի առաջ: Լուծվեցին էթնիկական փոփոխությունների ինֆորմացիան իրավունքի կիրառմամբ, այսինքն՝ նաևնալեց Կոսովոյի և այժմ էլ Հարավային Օսեթիայի և Աբխազիայի անկախությունը: Թվում է՝ սա օգետորից հանգամանք պիտի լիներ բոլոր մնացյալ նույնատիպ հակամարտությունների համար, և այս տրամաբանությունը երթարվեր, որ վաղ քե ոչ ճույն ձևով լուծվելու են նաև այս հակամարտությունները: Բայց, դժբախտաբար, այդպես չէ, քանի որ այս հարցերում միջազգային հանրությունը, իսկ հանրություն ասելով՝ ես նկատի ունեմ նախևառաջ գերտերությունները, առաջնորդվում են բացարձակապես ոչ միօրինակ կամ նույն սկզբունքներով: Այս հարցերը սովորաբար լուծվում են երկու սկզբունքով, առաջին՝ կամ երկրեն-

մերժելու անգամ նրան: Ինձ առաջարկել էր հանդիպում կազմակերպել իմ, Ալիեի և իր միջև կամ Կոզիրեի, Ալիեի և իմ միջև՝ նորից Ղարաբաղի հարցը բննարկելու համար: Ես հասա այն բանին, որ Բորիս Ելցինը և Կոզիրեը համաձայնեցին և այդ հարցում համոզեցին նաև Ալիեին, որպեսզի այդ հանդիպմանը մասնակցի Ռոբերտ Քոչարյանը: Եւ Ռոբերտ Քոչարյանը մասնակցեց այդ հանդիպմանը:

Հիմա, ինչպես ասացի, այն ուներաններով, որ Մերձ Սարգսյանն այսօր անում է Արեւմուտին և Քուրժային, շափազանց վտանգվում է Մինսկի խմբի նակատագիրը, որը մեզ համար կարող է բախտորոշ դառնալ: Ի՞նչ կարող էր անել Մերձ Սարգսյանը՝ նշված նշումները դիմազրավելու համար: Ասացի առդեն՝ այդ նշումները կարող էր դիմազրավել ընտրյալ մախագանը, կոռուպցիայի մեջ շրջված, կոմպրոմատների չեմբարվիղով նախագանը: Ես վստահ եմ, եթե Մերձ Սարգսյանը շատ համառի, նրա նկատմամբ արտասահմանում նաև կոմպրոմատներ են հրապարակվելու: Սարգսյանը միայն մեկ բան կարող է անել, այն է՝ փորձել փոխել հասարակական մթնոլորտը, որ տիրում է մեր երկրում, ազատ արձակել հաղթանատարկյալներին, փորձել ինչ-որ ձևով իրական, ոչ թե կեղծ, ոչ թե շինծու, ոչ թե խմբացիոն երկխոսություն սկսել հասարակության և նրա ներկայացուցիչների հետ: Դա միանգամից կփոխեր մթնոլորտը: Դա միանգամից Արեւմուտին կհասկացներ, որ ազգային խնդիրների շուրջ (ինչպիսին է Ղարաբաղին սպառնացող վտանգը), Հայաստանն ի վիճակի է անգամ լրջագույն տարածայնությունների պարագայում համախմբվել և միասնաբար, ազգովին դիմակայել արտաքին նշումներին: Միակ նաեպարհը սա է: Եթե Մերձ Սարգսյանը զենաց այլ նաեպարհով, դա նշանակում է՝ նա հանուն իր եսափրական շահերի վանառի է հանում և՛ Ցեղասպանությունը, և՛ Լեւոնային Ղարաբաղը, իսկ վերջին հաշվով՝ մեր հայրենիքը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը: Ես չգիտեմ՝ ինչ ազդեցություն կունենա իմ այս ելույթը, բայց սա, կարելի է ասել, ողջամտության իմ վերջին կոչն է Հայաստանի իշխանություններին:

«Յայց», «Յայկական ժամանակ», «Ժամանակ Երեան», 16 սեպտեմբերի, 2008թ.:

2008 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 17-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ ՌԻՆԵՑԱՆ ԵՆՈՒՅՓԻՑ

Միրելի հայրենակիցներ,

Սեպտեմբերի 26-ի հանրահավաքում ևս ձեզ խոստացել էի առաջիկայում հանգամանորեն բացահայտել Համաժողովրդական շարժման կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսի ռազմավարությունը, ոչինչ չբացնելով ձեզանից: Այսօր եկել է այդ խոստումը կատարելու ժամանակը, ուստի խնդրում եմ համբերությամբ զինվել ևս նետեկ իմ ելույթի յուրահանչյուր բառին:

Ես արդեն տախք ունեցել եմ ձեր ուշադրությունը հրավիրելու աշխարհաբաղաբանական այն աննախադեպ իրավիճակի վրա, որում Հայաստանը հայտնվել է վերջին ժամանակներս, ընդգծելով նաև, որ անկախաբայան տասնյոթ տարիների ընթացքում մեր երկիրը երբեք այնքան ենթակա չի եղել արտաքին նշումների, որքան հիմա: Ես այս վտանգավոր իրավիճակում Մերձ Սարգսյանը, պետական շահի կամ ժողովրդի բարօրության գիտակցությամբ առաջնորդվելու փոխարեն, մտահոգված է բացառապես իր լիցիտիմության ճանաչման և իշխանության պահպանման խնդիրներով: Ընդ որում, վերջին շրջանում նրա կատարած քայլերը ցույց են տալիս, որ հանուն այդ նպատակների նա պատրաստ է վերանայել անգամ Հայաստանի արտաքին հաղաբակաբություններում հավասարակշռություն պահպանելու փոխարեն, աստիճանաբար թե՛վել վերջինիս կողմը:

Ինչո՞վ բացատրել Սերժ Մարգարյանի կտրուկ շրջադարձը դեպի Արեւմուտք: Ձէ՛ որ մինչ այժմ նա հայտնի էր որպէս Հայաստանի ամենառուսամետ պետական գործիչը: Չմոռանանք, որ նա է «Գույլ պարտի դիմաց» գործարքի գլխավոր ճարտարապետը՝ գործարք, որի շնորհիվ Հայաստանի համարյա ողջ կենդանի կամակարգը հանձնվեց Ռուսաստանին: Չմոռանանք նաեւ նրա նշանակալի դերակատարությունը «Հավանական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության» շրջանակներում, ինչպէս նաեւ ռուսական հատուկ ծառայությունների ու հանցագործ աշխարհի հետ նրա սերտ համագործակցության մասին շրջանավոր համառ խոսակցությունները:

Արդ, ի՞նչն է ստիպել Սերժ Մարգարյանին հրաժարվելու ռուսական կողմնորոշումից եւ շրջվելու Արեւմուտքի կողմը: Պատճառն, ակնհայտորեն, Հայաստանի պետական շահը կամ ռազմավարական նկատառումները չեն, այլ իր լեգիտիմության խնդիրը լուծելու պարզ շահագրգռությունը:

Ռուսաստանը Սերժ Մարգարյանի լեգիտիմությունը կասկածի տակ չի դրել: Նախագահ Վլադիմիր Պուտինն անաչիներեից մեկն էր, որ դեռևս քննարկությունների արդյունքների պաշտոնական ամփոփումից առաջ շնորհավորեց նրան: Իսկ Մարգարյանն, իր հերթին, խախտելով դիվանագիտական վարվելակերպի կանոնները, մի այնպիսի շափազանցված երախտագիտություն հայտնեց Ռուսաստանին, որն անհամար դուրսյուն ստեղծեց վերջինիս դիվանագիտության համար:

Սերժ Մարգարյանն իր լեգիտիմության ճանաչման խնդիր ունի Արեւմուտքում: ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշը այդպէս էլ մինչ օրս չի շնորհավորել նրան: Իսկ Եւրոխորհրդի Խորհրդարանական վեներաբլը շարունակում է պահպանել Հայաստանի նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառելու սպառնալիքը, ինչի իրագործումը լուրջ կասկածի տակ կարող է դնել Սերժ Մարգարյանի լեգիտիմությունը:

Այսինքն՝ Մարգարյանն այս հարցում Ռուսաստանից սպասելի՛ չունի, եւ նրա միակ հույսը Արեւմուտքի բարեհանությունն ստանալու ակնկալիքն է, ինչի համար նա պատրաստ է ցանկացած զիջման: Իսկ հանի որ Հայաստանը, հանձնախմբի ռեսուրսների, տարանցիկ նախապահների եւ գրավիչ շուկայի բացակայության պատճառով, Արեւմուտքին առաջարկելու այլ

բան չունի, հան իր պետական շահը, Մարգարյանը հետեւաբար քնտրել է այդ շահը զոհաբերելու ճանապարհը: Այս պնդումը հաստատվում է ոչ միայն Լեոնային Դարաբաղի հակամարտության եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցերում նրա դրսևորած գիշողական կեցվածքով, այլև, որ ավելի կական է, Հայաստանի արտաքին հաղահանությունը «կողմնորոշման» հուն տեղափոխելու նրա մտադրությամբ:

Անկախության ողջ շրջանում Հայաստանն իր արտաքին հաղահանությունն մեջ ձգտել է առաջնորդվել Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի հետ հավասարաշափ հարաբերությունների հաստատման սկզբունքով: Ռդեղերկրվ հանդերձ ժողովրդավարության, ազատականության, շուկայական տնտեսության արևմտյան արժեքները, Հայաստանը չի ենթարկվել Արեւմուտքի միակողմանի հաղահանական ազդեցությանը: Մյուս կողմից, սերտ տնտեսական եւ ռազմական հարաբերություններ ունենալով Ռուսաստանի հետ, Հայաստանն այնուամենայնիվ չի դարձել վերջինիս հաղահանական արբանյակը: Այսինքն, Հայաստանը փորձել է լի-նեկ ո՛չ ռուսամետ, ո՛չ էլ արեւմտամետ, այլ առաջնորդվել է բացառապէս սեփական ազգային շահերով:

Իմ նախագահության օրո՞ք նման դիվորոշումը կոչվում էր «բալանավորման» կամ հավասարակշռման հաղահանություն, Քոչարյանի օրո՞ք՝ «կոմպլեմենտարիզմի» կամ փոխլրացման հաղահանություն, որոնց տարբերությունը սոսկ տերմինաբանական է:

Սերժ Մարգարյանն, արդ, կտրուկ կերպով խախտում է իրերի այս դրվածքը, եւ առաջնորդվելով բացառապէս սեփական շահերով, փորձում է սիրաբանել Արեւմուտքի հետ: Ես ավելորդ եմ համարում զննատեղ ռուսական կամ արեւմտյան կողմնորոշման առավելությունները կամ քերտությունները, որովհետեւ վտանգավոր եմ համարում ցանկացած հաղահանական կողմնորոշում: Գրանում ինձ նախեստառջ համոզում է հայ ավանդական հաղահանական մտքի փորձը, որը աղետալի հետեւաններ է ունեցել Հայաստանի համար: Վերջին հաշվով, կողմնորոշման արատավոր հաղահանականության արդյունքն են թե՛ հայ ժողովրդին բաժին ընկած ցեղասպանությունը, թե՛ Հայաստանի առաջին հանրապետության կրած տարած-հային կորուստները: Գրանում ինձ համոզում է նաեւ այսօրվա իրականությունը: Մեր աշխի առջեւ Վրաստանի որդեգրած արեւմտյան կողմնորոշումը այդ երկիրը կանգնեցրեց ազգային աղետի առջեւ, ինչից նա կարող էր

խուսափել մուսաստանի նեո հավասարակշիռ հարաբերություններ ունենալու պարագայում: Արեւմուտքը, համեաշխոթյան դատարկ ցուցերից ու հոխորտալից հակառուսական հայտարարություններից բացի, ոչնչով չկարողացավ օգնել իր հավատարիմ կրտսեր դաշնակցին:

* * *

Կողմնորոշման հաղահավանությունն այսօր մեզ համար ունի ոչ թե տեսական կամ վերացական նշանակություն, այլ չափազանց կոնկրետ և գործնական բովանդակություն: Երես թեմելով մուսաստանից և լիովին ապավինելով Արեւմուտքին՝ հանձնին ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակից Քուրթիայի, Սերժ Մարգարյանը փաստորեն վերջիններիս է վստահում Հայաստանի արտաքին հաղահավանության ամենահանգուցային խնդրի՝ Կարաբաղյան հակամարտության միակողմանի կարգավորումը: Նման եզրակացության հիմք է տալիս այն իրողությունը, որ Արեւմուտքն, ակնհայտորեն, չառնում է մուսաստանը դուրս մղել Կարաբաղյան կարգավորման գործընթացից: Դրա ամենավաղ արտահայտությունն են ինչպես արեւմտյան դիվանագետների թափանցիկ ակնարկները, այնպես էլ Կարաբաղի հարցով հայ-թուրք-ադրբեջանական եռակողմ բանակցությունների անցկացման փաստը, և մասնավորապես՝ Քուրթիայի կողմից Միւնսկի խմբի համանախագահությունն ստանձնելու հնարավորությունների վերաբերյալ խոսակցությունները: Ի դեպ, Սերժ Մարգարյանը ավյալ պահին այնպիսի կախյալ վիճակի մեջ է Արեւմուտքից, որ եթե նրա առջև պահանջ դրվի Միւնսկի խմբի համանախագահությունում մուսաստանը փոխարինել Քուրթիայով, ապա նա հազիվ-թե կարողանա ընդդիմանալ դրան:

Հետ այդք, այսօր վտանգի տակ է Միւնսկի խմբի գոյությունը, որը տանձվեց տարի շարունակ եղել է Լեոնային Կարաբաղի հարցի լուծման միակ միջազգային մեխանիզմը: Իր քոլոր թերություններով հանդերձ, Միւնսկի խումբը, Արեւմուտքի և մուսաստանի հավասարաշափ ներկայացվածության և մասամբ նաև նրանց միջև գոյություն ունեցող մրցակցության շնորհիվ, մեզ համար եղել է Կարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հարմարագույն կամ օպտիմալ ձեւաչափը: Պատահական չէ, որ Ադրբեջանը չառն չի խնայել Միւնսկի խմբի գործունեությունը վարկաբեկելու և Կարաբաղի հարցը միջազգային այլ առայաններ տեղափոխելու ուղղությամբ:

Դժբախտաբար, այդ ձեւաչափի խախտման և դրանից մուսաստանի դուրսդման վտանգը միանգամայն իրական է, քանի որ վերջինս, ամբողջապես զրազված լինելով Վրաստանի իրադարձությունների առթիվ ծագած միջազգային եզմածամի հաղթանարմամբ, հազիվ-թե կարողանա ինչ-որ կերպ դիմակայել Կարաբաղի հարցում Արեւմուտքի դրսուրած ակտիվությանը: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ Արեւմուտքի ջանքերով Կարաբաղյան հակամարտության միակողմանի կարգավորման պարագայում մուսաստանը դուրս է մնալու նաև տարածաշրջանում տեղակայվելիք խաղաղարար ուժերի կազմից: Իսկ դա նշանակում է՝ Այսրկովկասում մուսաստանի ազդեցության եթե ոչ լիակատար վերացում, ապա զգալի թուլացում, ինչը հոյ է աշխարհամաղահավան անկանխատեսելի նեաեռանկներով, ինչպես, օրինակ, Հայաստանի և Ադրբեջանի անդամակցության դաղարեցումը ԱՊՀ-ին, ռուսական ռազմակալանի և սահմանապահ գորկերի դուրսբերումը Հայաստանից և այլն:

* * *

Միւնսկի խմբի ձեւաչափի փոփոխությունն, այսպիսով, նշանակում է Կարաբաղի հարցի միակողմանի լուծում Արեւմուտքի կողմից, այն էլ Քուրթիայի ամենագործոն մասնակցությամբ, ինչը Հայաստանի համար ամենևին նպատավոր չի կարող լինել: Իմիջիայոց, իրատեսությունը պահանջում է նշել, որ Հայաստանի համար ձեռնուու չէր լինի նաև Կարաբաղի հարցի միակողմանի լուծումը մուսաստանի կողմից, քանի որ վերջինս բազմիցս պաշտոնապես հայտարարել է, որ այդ լուծումը տեսնում է Ադրբեջանի տարածային ամբողջակամության շրջանակում: Սակայն սա ընդամենը վերացական դատողություն է, որովհետև գործնականում մուսաստանի կողմից Կարաբաղի հարցի միակողմանի լուծում չի սպառնում, գլխավորապես այն պատճառով, որ Ադրբեջանը երբևէ դրան չի համաձայնի:

Մինչդեռ հակառակը, այն է՝ այդ հարցի կարգավորումը բացառապես Արեւմուտքի, իսկ ավելի եղբրտ, ԱՄՆ-ի և Քուրթիայի ջանքերով, ինչպես փորձեցինք հիմնավորել, միանգամայն իրական է:

Սերժ Մարգարյանը գիտակցում է արդյոք, Արեւմուտքի գիրկը նետվելու և Կարաբաղի հարցի լուծման մենաշնորհը նրան վերապահելու վտանգավորությունը, որը վերջիվերջո կարող է հանգեցնել ազգային

աղետի: Անտարակոյս՝ ո՛չ: Նա փորձում է Արեւմուտքի հետ խաղալ նույն խաղը, որ տասը տարի խաղացել է Ռոբերտ Քոչարյանը: Այդ խաղի էությունը, որ եւ հանգամանորեն բացահայտել եմ 2007-ի հոկտեմբերի 26-ի իմ կրոյքում, հետեյալն է. ձեացնել, քե շայաստանն անկեղծորեն շահագրգռված է Ղարաբաղի հարցի շտապփոյր կարգավորմամբ, սակայն իրականում հետապնդելով բոլորովին այլ նպատակ. այն է՝ ամեն կերպ խափանել ու վիժեցնել այդ գործընթացը եւ պահպանել ստատուս-կվո:

Ու քեւ եՄՀԿ-ի միջնորդներն, իրենց հերքին, ձեացրել են, քե հավատում են հայկական կողմի անկեղծությանը, դա ամենեւին չի նշանակում, որ նրանք չեն հասկացել վերջինիս պարզունակ խաղը: Այն, որ նրանք առանձնապես մեծ ջանքեր չեն գործադրել հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ, բացատրվում է նրանով, որ գերտերությունների առաջնահերթությունների շարժում Ղարաբաղի հարցն զբաղեցրել է չափազանց երկրորդական տեղ: Միշագգային տնտրիզմը, Հյուսիսային Կորեան, Քալիֆաները, Աֆղանստանը, Իրանը, Իրանը, արաբա-իսրայելյան հակամարտությունը եւ բազմաթիվ այլ խնդիրներ, մշտապես ստվերել են Ղարաբաղի հարցը:

Եթե Սերժ Սարգսյանին բժում է, քե իրեն կհաջողվի շարունակել այս խաղը, նա շարաչար սխալվում է, որովհետեւ հաշվի չի առնում Սյուրկովկասի աշխարհամազանական իրավիճակում տեղի ունեցած հետեյալ երեք էական փոփոխությունները.

Ռուսն էլ պարադոքսալ թվա, Արխաղիայի եւ Հարավային Օսեթիայի անկախության նանաշումբց հետո Ռուսաստանի ազդեցությունն այս տարածաշրջանում ոչ քե մեծանալու, այլ նվազելու միտումներ է դրսևտրում:

Ռուսաստանը դուրս է մղվում Միևսկի խմբի ձեաչափից, հետեաբար կորցնում իր դերակատարությունը Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում:

Ի տարբերություն նախորդ տասը տարիների, այսօր Ղարաբաղի հարցն արդեն Արեւմուտքի համար դարձել է առաջնահերթություն:

Ռուսաստանի հանդեպ Արեւմուտքն առաջնորդվում է մտաւորապես հետեյալ տրամաբանությամբ. «Շատ լավ, դու լուծեցիր Արխաղիայի եւ Հարավային Օսեթիայի հարցը, մեմ էլ լուծելու եմ Անձալի Ղարաբաղի հարցը»: Իրականության ողջ դառնությունն այն է, որ ինչ-

պես Արեւմուտքը չկարողացավ Ռուսաստանին խանգարել լուծելու Արխաղիայի եւ Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունները, այնպես էլ, ամենայն հավանականությամբ, Ռուսաստանը չի կարողանալու Արեւմուտքին խանգարել լուծելու Ղարաբաղյան խնդիրը: Միակ խանգարիչ հանգամանք կարող է լինել միշագգային ֆինանսական եզնաժամի խորացման եւ անկառավարկի դառնալու վտանգը, որը շեղելով Արեւմուտքի ուշադրությունը, քերեսս որոշ խոչընդոտներ առաչացնի Ղարաբաղյան կարգավորման նրա ծրագրի իրականացման համար:

* * *

Ռուսաստանին հակադրվելու գործոնը, սակայն, Արեւմուտքի վարքէկանխորշող դրոպապատեաններից միայն մեկն է, եւ ամենեւին ոչ գլխավորը: Գլխավորը Սերժ Սարգսյանի քոյությունն է եւ դրանից օգտվելու աննախադեպ պատեհությունը: Այնպիսի լծակների առկայությամբ, ինչպիսիք են լեզիտիմության բացակայությունը, կոռուպցիոնաւության աստիճանը եւ բարոյական նկարագրի խոցելիությունը, Սերժ Սարգսյանն ուղղակի գտնված գանն է Արեւմուտքի համար: Շայաստանի ուրիշ որ մի դեկավար կհամաձայներ անմնացող կերպով նետվել Արեւմուտքի գիրկը, խորացնել նԱՏՕ-ի հետ համագործակցությունը, մեշնով շրջվել դեպի Ռուսաստանը, նպաստել Միևսկի խմբից նրա դուրսմղմանը, ընդառաչել հայ եւ թուրք պատմաբանների հանձնաժողով ստեղծելու մտազցված առաչարկին, դրանով կասկածի տակ դեկելով Ցեղասպանության իրողությունն ու վիժեցնելով նրա միշագգային հանաչման գործընթացը, համաձայնել հայ-թուրք-ադրբեյջանական եռակողմ բանակցությունների անցկացմանը, եւ վերջապես, բառիս բուն իմաստով, վաճառի հանել կեռնային Ղարաբաղը:

Այս ամենի դիմաց Արեւմուտքը, բնականաբար, պատրաստ է աչփակել Սերժ Սարգսյանի վերք բժարկված բոլոր արատների վրա, մտառնալ փետրվարի 19-ի խայտառակ ընտրություններն ու մարտի 1-ի ոեբագործությունը, շտեսնելու տալ նրա վարած բռնապետական ներքին քաղաքականությունը, հանդուրժել Շայաստանում ժողովրդավարական ազատությունների սանմանափակման ու մարդու իրավունքների ոտնահարման համատարած երեւոյքները եւ հաշտվել քաղաքանարկյալ-

ների գոյության փաստի հետ: Մերժ Սարգսյանն, ըստ էության, կանաչ լույս է ստացել Արեւմուտից՝ ներքին հաղահակահարկային բնագավառում գործելու սեփական հայեցողությամբ, ինչի վկայությունն են, մասնավորապես, ժողովրդի դեմ վերջերս աստիճանացած ոստիկանական բռնությունները: Սեփական արժեքները մանրագրամի վերածելու Արեւմուտի այս վարձագիծը, անբարոյական լինելուց առավել, Հայաստանի ու Կարաբաղի դեմ նյութվող դավադրության տարբեր է պարունակում:

Մերժ Սարգսյանը կամ չի զգում այս վտանգը, կամ էլ իր իշխանությունը պահպանելու այլ միջոց չի պատկերացնում: Նա ներհաշվել է աշխարհամադաճական մի այնպիսի խաղի հորձանուտ, որի ելքը Հայաստանի ու Կարաբաղի համար երբ ոչ կործանարար, ապա անվիզան անբարենպաստ է լինելու: Հոկտեմբերի 15-ին Ադրբեջանում կայացած նախագահական ընտրություններից հետո Արեւմուտը եւ Քուրճիան ուժեղացնելու են իրենց նեղումը Հայաստանի վրա եւ արագացնելու Լեռնային Կարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացը, միաժամանակ, ինչպես արդեն ասվեց, ձգտելով դրանից դուրս մղել Ռուսաստանը:

Ռուսաստանը կփորձի, անշուշտ, ինչ-որ կերպ հակազդել իր համար անցանկալի այդ զարգացումներին, սակայն որքան արդյունավետ ու Հայաստանի համար օգտակար կլինի այդ հակազդեցությունը, պարզ չէ: Չպետք է անտեսել նաեւ Իրանի գործոնը: Թեւեւ այն միակ պետությունն է, որ մինչ օրս հավասարակշռված հաղահակահարկային է վարել Այսերկովկասում, ձգտելով նորմալ հարաբերություններ պահպանել թե՛ Վրաստանի, թե՛ Ադրբեջանի, թե՛ Հայաստանի հետ, սակայն Արեւմուտին եւ Քուրճիայի ակտիվությունն այս տարածաշրջանում չի կարող շահաբաշխել նաեւ նրա որոշակի անհանգստությունը: Եւ արդեն իսկ առաջացրել է ինչի վկայությունն է, մասնավորապես, Հայաստանի արտգործնախարարի հասցրած կայացած այցն այդ երկիր:

Թե ինչպես է իր հաշիվների մեջ խնկված Մերժ Սարգսյանը գլուխ հանելու աշխարհամադաճական այս բարդ իրավիճակից, միայն Աստծուն է հայտնի: Երբ նրան թվում է, թե Արեւմուտին հանոյանալով է լուրջ զիջումների գնալու պատրաստակամության ցուցաբերությամբ, կարող է ժամանակ շահել եւ այս անգամ էլ խուսափել Կարաբաղի հարցի կարգավորումից, իսկ հետագայում նաեւ ինչ-որ կերպ լեզու գտնել Ռուսաս-

տանի հետ, ուրեմն նա հաղահակահարկային ոչինչ չի հասկանում: Իսկ եթե Սարգսյանը հույսը դրել է այն բանի վրա, որ Ամերիկան, զբաղված լինելով նախագահական ընտրություններով եւ ֆինանսական ճգնաժամի հաղթահարման խնդրով, մեծ շաներ չի գործադրի Կարաբաղի հարցի կարգավորման ուղղությամբ, ապա այստեղ էլ նրան հուսախաբություն է սպասում, որովհետեւ տարածաշրջանում ստեղծված նոր իրավիճակում դրա համար Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից մեծ շաներ չեն պահանջվում: Չի կարելի նկատի չունենալ նաեւ այն յուրահատուկ հանգամանքը, որ իշխանությունը լճոգ ԱՄՆ-ի ներկա վարչակազմը կփափագեր իր ժամկետի ավարտը պսակել արտաքին հաղահակահարկային բնագավառում արձանագրած մի այնպիսի հաջողությամբ, ինչպիսին Կարաբաղյան հակամարտության եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումն է:

* * *

Այսպիսով, միանգամայն ակնհայտ է, որ մենք կանգնած ենք Կարաբաղյան հակամարտության մոտալուտ հանգուցալուծման շեմին: Կարգավորման հիմնում, անկասկած, ընկած է լինելու 2007թ. դեկտեմբերին Միենակի խմբի համանախագահության անունից հակամարտող կողմերին ներկայացված Մադրիդյան առաջարկը, որի գաղափարախոսությունը միջազգային իրավունքի երկու սկզբունքների՝ տարածային ամբողջականության եւ ազգերի ինքնորոշման ներդաշնակումն է: Ինչ վերաբերում է կարգավորման էությունը կամ կոնկրետ ծրագրին, ապա այն բաղկացած է լինելու մոտավորապես հետևյալ կետերից.

Հայկական ուժերի դուրսբերում Լեռնային Կարաբաղին հարակից ադրբեջանական շրջաններից.

Այդ շրջանների վերաբնակեցում ադրբեջանցի փախստականների կողմից.

Ադրբեջանցի փախստականների վերադարձ բուն Լեռնային Կարաբաղի տարածք.

Լաչինի միջանցքով Լեռնային Կարաբաղի եւ Հայաստանի միջև ցամաքային կապի ապահովում.

Վեոնային Ղարաբաղի սահմանների շրջագծով միջազգային խաղաղարար ուժերի տեղակայում:

Ազդրեչանին վերադարձված տարածքների ապառազմականացում (զեմիլիտարիզացիա):

Ղարաբաղի և Հայաստանի արտաին հաղորդակցության հանապարհների ապաշրջափակում և հայ-թուրքական սահմանի վերաբացում. Վեոնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջանկյալ կարգավիճակի սահմանում:

Անոռոջ ապագայում Ղարաբաղի վերջնական կարգավիճակի վերաբերյալ հանրավիճի կամ ժողովրդական հարցման պլեբիսցիտի անցկացում.

Հակամարտության գոտու վերականգնման համար միջազգային ֆինանսական օգնության հատկացում:

Նկատի ունենալով, որ ակնհայտորեն խնդիր է դրված Վեոնային Ղարաբաղի հակամարտության և հայ-թուրքական հարաբերությունների կենտրոն լուծել փաթեթով, չպետք է բացառել, որ փորձ արվի այդ փաթեթում ընդգրկել նաև Ցեղասպանության ուսումնասիրության նպատակով հայ և թուրք պատմաբաններից կազմված հանձնաժողովի ստեղծման հարցը: Փանի որ, ինչպես ասում են, Սերժ Սարգսյանը այդ խայծը կույ է ավել, նրա օձիքը բաց չեն թողնելու:

Կարելի է, իհարկե, կենել այն հարցը, թե վերը նշված կետերից որոնք են ձեռնառու Ադրբեյջանին ու թուրքային, իսկ որոնք՝ հայկական կողմին, բայց սա անիմաստ զբաղմունք է, որովհետև դրանք արժեառվում են փոխկապակցվածության և ամբողջականության մեջ: Ավելի էական է պարզել, թե որ կետերն են բանակցություններում առանձնապես լուրջ բարդություններ հարույկելու: Ամենադժվարությունը, բնականորեն, լինելու են 3-րդ, 4-րդ և 9-րդ կետերը, որոնք համապատասխանաբար վերաբերում են՝ բուն Ղարաբաղում ադրբեյջանցի փախստականների վերաբնակեցման, Լաչինի միջանցքի իրավական կարգավիճակի սահմանման և Վեոնային Ղարաբաղում հանրավիճի անցկացման խնդիրներին: Սակայն նկատի ունենալով աշխարհադադարական վերջին զարգացումները, կարծում են, դրանք միջնորդների համար անհաղթահարելի խոչընդոտներ չեն լինելու:

Ինչդիրն այն է, որ եթե Մինսկի խմբի համանախագահությունը մինչ այժմ առաջնորդվում էր հակամարտող կողմերի միջև համաձայնու-

րյուն կայացնելու սկզբունքով, ապա այժմ Արեւմուտքը հնարավորություն ունի պարտադրել իր սեփական լուծումը, այսինքն՝ կիրառել Դեյտոնյան տարբերակը: Ցավալին այն է, որ նույն Դեյտոնյան տրամաբանությամբ՝ Վեոնային Ղարաբաղը մասնակցություն չի ունենալու կարգավորման գործընթացին, և նրա շահերն առաջիկա բախտորոշ բանակցություններում ներկայացնելու է Հայաստանը, ինչպես բունական սերերի շահերը ներկայացնում էր Հարավսլավիան: Շուտով մենք, ամենայն հավանականությամբ, ականատեսն ենք լինելու ԱՄՆ-ի ու Թուրքիայի նախաձեռնությամբ և Հայաստանի ու Ադրբեյջանի մասնակցությամբ գումարվելիք Դեյտոնյան տիպի մի կոնֆերանսի, որին Ռուսաստանը և Ֆրանսիան, որպես Մինսկի խմբի համանախագահներ, լավագույն դեպքում, ներկա են գտնվելու դիտորդի կարգավիճակով: Նա կապակցությամբ, կարծում են, պատահական չի սահմանված նաև Եւրոխորհրդի Խորհրդարանական Վեոնաժողովի Հայաստանին վերաբերող վերջնական բանաձևի ընդունման ժամկետը, այն է՝ 2009թ. հունվարը: Սերժ Սարգսյանին այդքան ժամանակ է տրված կատարելու Ղարաբաղյան կարգավորման հարցում իր աված խոստումները, հակառակ դեպքում վերջապես գործի դնելով նախատեսված պատժամիջոցները:

Իրավիճակի պատասխանատվությունն, իհարկե, չի կարելի բարդել միայն Սերժ Սարգսյանի վրա: Մեծ հաշվով, սա Ղարաբաղյան հակամարտության և հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում այն խայտառակ հաղափականության արդյունքն է, որ վերջին ուր տարիներին վարել է բոլորական կարգակազմը, և որի համար հավասարապես պատասխանատու են իրար փոխարինած բոլոր կուլիցիոն կառավարությունները, Բրեյկանցացած Ազգային ժողովը, պաշտոնական մամուլը, իշխանության կերակրատաշտից օգտվող մտավորականները և գրպանային կուսակցությունները: Այսօր մենք հաղում ենք, ամա, այդ հաղափականության, ինչպես նաև ընդհանրապես Քոչարյանի օրոք ձեռավորված ավազակապետական համակարգի ու նրան սատարող ուժերի հանցավոր գործունեության դատը պտուղները:

«Չայք», «Չայկական ժամանակ», «Ժամանակ երբան», 18 հոկտեմբերի, 2008թ., «168 ժամ», 19 հոկտեմբերի, 2008թ.:

**ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑ «NEWSWEEK» ՇԱՐՔԱԹՎԹԵՐԹԻ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՏԱՐԲԵՐԱԿԻ ԹՂԹԱԿԻՑ ՍԵՄԻՆ ԳՅՈՒՄՈՒՇԵԼԻԻ ՀԵՏ**

(1 ղեկտեմբերի, 2008թ.)

- Պարոն Նախագահ, ինչպե՛ս եք գնահատում Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ դիվանագիտական ակտիվության ներկա մակարդակը:
- Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ դիվանագիտական ակտիվության ներկա մակարդակը հիշեցնում է 1991-1993թթ. վիճակը: Այն ժամանակվա պես, այսօր էլ կողմերը դրական ազդանշաններ են հաղորդում միմյանց, պատրաստակամություն հայտնելով շանճեր գործադրել երկու երկրների հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ: Բարի-դրացիության հաստատման առաջին փորձը, ինչ-ինչ պատճառներով, նախողվեց: Հուսանք, որ երկրորդ փորձն ավելի հաջող ավարտ կունենա:
- Այս սոր դիվանագիտական ակտիվության համար խթան հանդիսացավ նաեւ Թուրքիայի նախագահ Գյուլի Հայաստան կատարած այցելությունը: Շարունակվում են նաեւ երկու երկրների դիվանագետների եւ պաշտոնյաների միջեւ գաղտնի բանակցությունները: Այս սոր իրավիճակում Դուք ինչպե՛ս եք գնահատում երկու երկրների մերձեցման փորձի ժամանակացույցը:
- Գնահատելով հանդերձ պարոն Գյուլի այցը, կարծում եմ ղեւ վաղ է այն պատմական համարել: Պատմական դառնալու համար անհրաժեշտ է, որ այդ այցը շոշափելի արդյունքներ ունենա: Ինչ վերաբերում է երկու երկրների դիվանագետների եւ պաշտոնյաների կապերին, ապա ես կխուսափեմ դրանք գաղտնի կոչել: Դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայության պայմաններում այդպիսի խողովակներ

միշտ էլ գործել են՝ զլխավորապես տեխնիկական հարցեր կարգավորելու նպատակով: Իսկ Թուրքիայի եւ Հայաստանի ներկա մերձեցման պահի ընտրությունը (timing) պայմանավորված է ուսու-վրացական հակամարտության հետեւանում Հարավային Կովկասում ստեղծված նոր իրավիճակով, ինչպես նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի շտապօրյակարգավորման հետանկարով:

- Վրաստանում տեղ գտած օգոստոսյան իրադարձություններից հետո տարածաշրջանային կայունությունը դարձավ առաջնահերթություն, ինչը Թուրքիային դրդեց առաջ քաշել Կովկասյան կայունության եւ համագործակցության պատճորմի գաղափարը: Ինչպե՛ս եք գնահատում այդ նախածեռնությունը: Արդյո՞ք այդ պատճորմը դրական ազդեցություն կունենա Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի վրա:
- Համաձայն եմ, որ օգոստոսյան իրադարձություններից հետո տարածաշրջանային կայունության անհրաժեշտությունը առաջնահերթություն է դարձել: Սակայն այդ գաղափարը նոր չէ, երբ նկատի առնենք, որ վերջին հաշվով նույն նպատակին էր ուղղված Սևծովյան երկրների համագործակցության ծրագիրը: Կովկասյան կայունության եւ համագործակցության պատճիւրը, անշուշտ, ողջունելի է: Սակայն նրա իրականացումը մեծապես կախված է այն բանից, թե որքան անկողմնակալ եւ կոնսարուկտիվ կլինի Թուրքիայի դիմորդումը Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում: Բացի այդ, դժվար է պատկերացնել նման գաղափարի հաջողությունը առանց տարածաշրջանային կարևոր դերակատարներից մեկի՝ Իրանի մասնակցության:
- Ինչ վերաբերում է Լեռնային Ղարաբաղի կարգավորման գործընթացին, ի՛նչ եք կարծում, արդո՞ք Հայաստանի եւ Ադրբեջանի դիրքորոշումների մեջ կտրուկ փոփոխություն է տեղի ունեցել: Արդյո՞ք կան լավատեսության հիմքեր բանակցությունների ներկա փուլի առնչությամբ, մասնավորապես, Հայաստանի եւ Ադրբեջանի առաջնորդների կողմից Սոսկովյան հռչակագրի ստորագրությունից հետո: Արդյո՞ք Թուրքիան կարող է միջնորդական դերակատարություն ունենալ հակամարտության կարգավորման մեջ:

– Նկատի ունենալով Հայաստանի և Ադրբեջանի իշխանությունների որդեգրած իրացիոնալ դիրժորոշումները, ես չեմ հավատում, որ այդ երկրներն ընդունակ են երբևէ համաձայնության գալու Առնային Ղարաբաղի հակամարտության շուրջ: Ամեն ինչ կախված է միջնորդների, առաջին հերթին, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների և Ռուսաստանի ներդրած ջանքերի արդյունավետությունից: Մինչ այժմ ո՛չ Արևմուտքի, ո՛չ էլ Ռուսաստանի համար Ղարաբաղի հարցը առաջնահերթություն չի եղել, ինչի պատճառով էլ նրանք անհրաժեշտ ջանքեր չեն գործադրել այն լուծելու ուղղությամբ: Կարծում եմ, Հարավկովկասյան վերջին զարգացումները նրանց պետք է ստիպեն վերանայել իրենց մոտեցումը: Մոսկովյան հուշակագիրը դրա արտահայտություններից մեկն է, որին, վստահ եմ, շուտով կհետևեն Արևմուտքի նախաձեռնությունները: Իսկ Քուրմիայի դրական դերը Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում ես տեսնում եմ Ադրբեջանի վրա ազդեցություն գործելու և նրան փոխզիջման տրամադրելու ունակության մեջ:

– *Պարոն նախագահ, հիմնվելով Ձեր փորձառության վրա, Դուք ինչպե՞ս եք պատկերացնում Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման գործընթացը:*

– Իմ պատկերացմամբ՝ հարցը պետք է լուծվի փուլ առ փուլ, հավասարակշռված փոխզիջումների ելման վրա, հաշվի առնելով Առնային Ղարաբաղի հանրապետության ինքնորոշման իրավունքը: Կարծում եմ, Մինսկի խմբի համամախազանության ներկայացրած Մարդիկայան առաջարկը լուրջ նիսք է այդպիսի լուծման հասնելու համար: Քեւեւ այդ առաջարկը, այսօրվա դրությամբ, լիապես չի բավարարում կողմերից ոչ մեկին, սակայն արդյունավետ միջնորդական ջանքերի գործադրման և միջազգային երաշխիքների ապահովման պարագայում հայկական կողմի և Ադրբեջանի միջև գոյություն ունեցող տարածայնությունները ինձ միանգամայն հաղթահարելի են քվում:

– *Պարոն նախագահ, Դուք քննադատում եք Չայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանի արեւմտամետ դիրքորոշում որդեգրելու համար, Ռուսաստանի և Արեւմուտքի միջեւ հավասարակշռության քաղաքականությունը պահպանելու փոխարեն: Ի՞նչ հետեւանքներ կարող է ունենալ արտաքին քաղաքականության նման փոփոխությունը, մասնավոր*

րապես, այն բանից հետո, երբ Ռուսաստանը տարածաշրջանում ցուցադրեց իր ռազմական ուժը:

– Ռուսաստանի և Արևմուտքի հավասարակշռության խախտումը Հայաստանի արտաքին քաղաքականության մեջ եւ վտանգավոր եմ համարում քե՛ տարածաշրջանային անվտանգության, և քե՛ Առնային Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման առումով: Մասնավոր, որ այդ վարձագիրը թելադրված է ոչ քե ստրատեգիական նկատառումներով, այլ Հայաստանի ներհաղահական իրավիճակի առանձնահատկությամբ: Երկրի ներսում լեգիտիմության դեֆիցիտը Սերժ Սարգսյանը ձգտում է փոխհատուցել արտաքին աշխարհում լեգիտիմություն ստանալով: Ի տարբերություն Ռուսաստանի, որը Սերժ Սարգսյանի լեգիտիմությունը կասկածի տակ չի դրել, Սերժ Սարգսյանն իր լեգիտիմության նանաչման խնդիր ունի Արևմուտքում: ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշը այդպես էլ մինչ օրս չի շնորհավորել նրան: Իսկ Եւրոխորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովը շարունակում է պահպանել Հայաստանի նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառելու սպառնալիք, ինչի իրագործումը կասկածի տակ կարող է դնել Սերժ Սարգսյանի լեգիտիմությունը: Այսինքն՝ Սարգսյանն այս հարցում Ռուսաստանից սպասելիք չունի, եւ նրա միակ հույսը Արևմուտքի բարեհաճությունն ստանալու ակնկալիքն է, ինչի համար նա պատրաստ է ցանկացած զիջման: Իսկ քանի որ Հայաստանը, հանրային ռեսուրսների, տարանցիկ նաճապարհների և զբաղիչ շուկայի բացակայության պատճառով, Արևմուտքին առաջարկելու այլ բան չունի, քան իր պետական շահը, Սարգսյանը հետեւաբար ընտրել է այդ շահը զոհաբերելու նաճապարհը:

– *Անդրադառնալով անցյալ տարվա մարտին տեղի ունեցած իրադարձություններին եւ Ձեր երկրի ներքաղաքական ճգնաժամին, Դուք ինչպե՞ս եք մեկնաբանում այն իրադարձությունները, որոնք ավարտվեցին ընդդիմության դեմ բռնի ուժի գործադրմամբ, ինչի արդյունքում անձամբ Դուք հայտնվեցիք տևալի կարանքի մեջ: Ձեր կարծիքով Չայաստանի ներկա իշխանությունները շարունակո՞ւմ են վախենալ Ձեզնից որպես քաղաքական գործիչ, թե Չայաստանի քաղաքականության մեջ վտանգ ներկայացնող գործիչ: Ավելին, ինչպե՞ս եք պատկերացնում Չայաստանում ժողովրդավարության հեռանկարներ*

րը եւ արդոյք հնարավոր է ժողովրդավարության առաջընթաց ակնկալել քաղաքական փակուղու պայմաններում, երբ անգամ քաղաքատարկյալները դեռեւս բանտում են:

– Հայաստանի հասարակության մեծամասնության համար անտարկելի է այն փաստը, որ Սերժ Սարգսյանը իշխանությանը տիրել է կեղծված բնտրությունների եւ խաղաղ ցուցարարների դեմ գործադրված սպանդի միջոցով: Այդ պատճառով ժողովրդավարության վերականգնման միակ հեռանկարը մենք համարում ենք արտահերթ նախագահական եւ խորհրդարանական ընտրությունների անցկացումը, որը մեր ներքին խնդիրն է եւ լուծելու ենք ինքներս: Գրանով հանդերձ, մենք չենք կարող մեր հուսախաբությունը շարտահայտել Հայաստանում ժողովրդավարության եւ մարդու իրավունքների ռոտահարման հանդէպ Արեւմուտքի դրսևորած հանդուրժողականության արդիվ, ինչն այլ կերպ, բան փաղափարակն շահադիտության վրա հիմնված վարագրի չի կարելի կոչել: Տպավորություն է ստեղծվում, որ Արեւմուտքի համար ժողովրդավարությունը եւ մարդու իրավունքները դադարել են ինքնին արժեք լինելուց:

– Պարոն նախագահ, Թուրքիայի եւ Չայաստանի միջեւ հարաբերությունների բարելավման հարցում Ձեր հայացքները եւ Ձեր վարչակազմի վարած քաղաքականությունը ժամանակին գնահատվում էին որպես բեկումնային եւ առաջադիմական: Այժմ, երբ Սարգսյանը հետեւում է Ձեր առաջ քաշած քաղաքականությանը, չե՞ք ցավում այն բանի համար, որ Չայաստանը այսքան մեծ ուշացումով է գնահատում եւ ընկալում Ձեր ջանքերը:

– Ի՞նչ այնքան էլ չի հետաբերում հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործում իմ վարած փաղափարակնության գնահատականը, ոչ էլ ավստոսում եմ, որ իմ ջանքերն ուշացումով են ընկալվում: Ցավում եմ միայն կորսված ժամանակի եւ բաց բողոնված հնարավորությունների համար: Եթե Հայաստանի իշխանություններն անկեղծորեն ձգտում են վերականգնել այդ կորուստները, եւ միայն գոհունակություն կարող են արտահայտել այդ արդիվ:

– Ձեր քաղաքական կարիերայից տասնյակ տարիներ հետո որո՞նք եւ Ձեր կարծիքով Ձեր անցյալ սխալները եւ թյուր հաշվարկները հայթորդական հարաբերությունները փակուղուց դուրս բերելու մոտեց-

ման մեջ: Օրինակ, Ձեր նախկին խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանը իր գրքում նշում է ընդհանուր պատմության մասին, որն ազդեցություն է ունեցել ինչպես Չայաստանում, այնպես էլ Թուրքիայում պետականության ծեւավորման հարցում: Ի՞նչ կասեիք ընդհանրական պատմության եւ ապագայի մասին:

– Այդ հարցում իմ սխալների եւ բյուր հաշվարկների մասին պետք է հարցնել թուրքական կողմի կարծիքը: Ես կարող եմ խոսել Քուրդիայի իշխանությունների բացթողումների մասին, որոնցից գլխավորը, իմ կարծիքով, հայ-թուրքական հարաբերությունների պայմանավորումն էր հայ-ազրբեշանական հարաբերություններով: Դա մասամբ բացատրվում էր այն իրողությամբ, որ 90-ական թվականներին թուրքական կառավարությունները մեծամասնության կառավարություններ չէին, եւ այդ պատճառով Քուրդիայում Ադրբեջանի նկատմամբ համերաշխությունը վերածվել էր ներադաճական պայմարի առարկայի: Քուրդիայի ներկայիս մեծամասնական կառավարությունը չունի այդ մտահոգությունը, ինչը հույս է ներշնչում նրանից ակնկալել ավելի կառուցողական մոտեցում:

“Newsweek Türkiye”, 1 դեկտեմբերի, 2008թ.:

անգամ, հասարակական կարծիքի ննջման տակ, չի կարողանալու դրականորեն արձագանքել այդ մտադրությանը:

«Չայք», «Չայկական ժամանակ», «Ժամանակ երեսակ», 23 դեկտեմբերի, 2008թ.:

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՆԳՐԵՍԻ ԱՌԱՋԻՆ
ՀԱՄԱՎՈՐՈՎՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՂՈՒՅԹԻՑ
 (21 դեկտեմբերի, 2008թ.)

Անդրադառնալով Ղարաբաղյան հակամարտությունը և հայ-թուրքական հարաբերությունները փաթեթով կարգավորելու ուրվագծովող սկզբունքներ, ապա գործնական բաղաձայնության և մերթոզաբանության առումով, դա, թեև, իրատեսական մոտեցում է: Ռոզմետա միանգամայն ակնհայտ է, որ Բանի դեռ Ղարաբաղի հարցը լուծված չէ, հայ-թուրքական հարաբերությունները չեն կարգավորվելու և հայ-թուրքական սահմանը չի բացվելու: Սակայն մերթոզաբանական այդ սկզբունքի իրականացումը կախված է նրանից, թե որքան անկողմնակալ և կատուցողական կլինի Քուրդիստանի դիրտոշումը Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում մասնավորապես Ադրբեջանի վրա ազդեցություն գործելու և նրան փոխզիջման տրամադրելու առումով: Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման համատեղատուրքական կողմն, ակնհայտորեն, նկատի ունի նաև Յեղասպանության հարցով հայ և թուրք պատմաբանների համատեղ հանձնաժողովի ստեղծումը: Մոռացված այս գաղափարը, որն անզույրարտ բաղաձայնական օրակարգ մտավ Սերժ Սարգսյանի թեթև ձեռքով, կարող է լուրջ և անհարկի խոչընդոտներ հարուցել ինչպես Ղարաբաղյան հակամարտության, այնպես էլ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործում, Բանի որ ակնհայտ է, որ մի կողմից՝ Քուրդիստան չի երաժարվելու այդպիսի հանձնաժողով ստեղծելու սեւեռուն մտադրությունից, մյուս կողմից՝ Սարգսյանը, ամենամեծ ցանկության դեպքում

2009 թ. ՄԱՅԻՍԻ 1-Ի
ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՒՈՒՅՑԻՑ

Հայ-թուրքական հարաբերություններ

Հայ-թուրքական հարաբերություններում վերջերս նկատվող աննախադեպ տեղաշարժը արժանի է հատուկ գնահատականի, որովհետև այն շոշափում է Հայոց պետականության զարգացման ամենակենսական խնդիրներից մեկը: Միանգամից նշեմ, որ Հայ Ազգային Կոնգրեսը, բացառությամբ իր մասը կազմող մի կազմակերպության, կողմ է հայ-թուրքական հարաբերությունների շուտափույթ կարգավորմանը և պատրաստ է այդ հարցում աջակցել Հայաստանի իշխանությունների ձեռնարկած բոլոր դրական քայլերին: Մեր միակ առարկությունը վերաբերում է Յեղասպանության ոստանախորման նպատակով հայ և թուրք պատմաբանների հանձնաժողովի ստեղծմանը, քանի որ մեր համոզմամբ՝ դա այլ բան, քան Հայոց ցեղասպանության ուրացում, չի նշանակում:

Իսկ այժմ տեսնենք, թե ինչում է արտահայտվում հիշյալ տեղաշարժը: Ակնհայտ է, որ հայ և թուրք ղեկավանագետների գաղտնի շփումների արդյունքում ստեղծվել է մի աշխատանքային փաստաթուղթ, որն ընդգրկում է հետևյալ կետերը.

– Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ղեկավանագիտական հարաբերությունների հաստատում.

– Պետական սահմանների փոխադարձ նանաշում.

– Հայ-թուրքական սահմանի բացում.

– Հայ և թուրք պատմաբաններից կազմված հանձնաժողովի ստեղծում:

Հետագայում այդ փաստաթուղթը կոչվեց «Ճանապարհային քարտեզ», և բացահայտվեցին մի քանի այլ մանրամասներ: Ինչեւէ, բխում է, թե մենք զործ ունենն միջպետական հարաբերությունների հաստատման մի յուրջ մտադրության հետ, մանավանդ նկատի ունենալով, որ Թուրքիան, կարծես թե, հրաժարվել է հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը Արարաղի խնդրի լուծմամբ պայմանավորելու իր նախկին ապակառուցողական դիրհորոշումից: Սակայն առկա են երկու հանգամանքներ, որոնք մրազենում են այս տպավորությունը: Հայկական կողմի համար ակնհայտորեն որոշակի դժվարություն պիտի հարուցեր հայ և թուրք պատմաբանների հանձնաժողովի ստեղծման գաղափարը, և վերջվերջո նրան հաջողվել է այն վերանվանել միջկառավարական հանձնաժողով: Բայց դա ընդամենը միայն խնդիրը հնարակելուն և հայ ժողովրդին հանդարտեցնելուն միտված մեղմասացություն (ևսփիմիզմ) է, քանի որ միջկառավարական հանձնաժողովում ևս ենթադրվում է ստեղծել պատմաբանների ստորաբաժանում, ինչից հարցի էությունն ամենեւին չի փոխվում: Իսկ թուրքական կողմը չի կարող հաշվի չենտել ադրբեջանական հասարակության և սեփական ընդդիմության ննշման հետ, ուստի ստիպված կրկին վերադառնալու է իր նախկին դիրհորոշմանը: Այսինքն, հակառակ լավատեսական կանխատեսումներին և հակառակ բոլոր սպասումներին, Հայաստանի և Թուրքիայի հարաբերությունները չեն կարգավորվելու և հայ-թուրքական սահմանը չի բացվելու, քանի դեռ էական առաջընթաց չի արձանագրվել Արարաղյան հակամարտության լուծման հարցում:

Այս դեպքում հարց է առաջանում, ի՞նչն էր, ապա, բարձրացված այդ ամբողջ աղմուկի իմաստը: Ցավոք, հարցի պատասխանը դառնահամ է լինելու հայկական կողմի համար: Ամբողջ խնդիրն այն է, որ Թուրքիան, Հայաստանի հետ հարաբերությունները կարգավորելու ընդհանուր տրամադրվածությունից բացի, իր առջև նաեւ մի ավելի նվազագույն և կոնկրետ նպատակ էր դրել, այն է՝ ամեն գնով կանխել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ Բարաք Օբամայի և ամերիկյան կոնգրեսի կողմից Հայոց ցեղասպանության նախաձեռնման վտանգը: Թուրքիան լիովին հասավ իր նպատակին, Հայաստանը մնաց ձեռնուձեռն, իսկ Սփյուռը դարձյալ հուսախար եղավ: Ֆուտբոլային ղեկավանագիտությամբ սկսված խաղի առաջին կեսն ավարտվեց 1 : 0 հաշվով՝ հօգուտ Թուրքիայի:

Քուրճիայի ղեկավարները նախագահ Օրամայի առջև դրին հայ եւ բուրճի դիվանագետների աշխատանքի արդյունքում ծնված վերոհիշյալ փաստաթուղթը եւ, ինչպես սպասելի էր, նրան հեշտությամբ համոզեցին, որ հայ-բուրճական հարաբերությունների կարգավորման բնագավառում լրջագույն գործընթաց է մեկնարկել: Օրաման, թեւ զովելի ազնվությամբ, հայտարարեց, որ Հայոց ցեղասպանության զեմանատման հարցում չի փոխել նախընտրական շրջանում արտահայտած իր տեսակետը, սակայն պետական այրին վայել կեցվածքով բացատրեց, որ մտադիր չէ խանգարել այդ դրական գործընթացին, հասկացնել տալով, որ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցն առայժմ հանվում է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների օտակարգից:

Կարկի՛, Լ, արդո՛ք, Քուրճիային եւ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին մեղադրել երկերեսանիության մեջ: Ամենեփն ոչ: Քուրճիան, նախանձիկ դիվանագիտական հեռաժամույցում դրսևորելով, այս հանգրվանում փայլուն կերպով լուծեց իր հետապնդած առաջնահերթ խնդիրը: Իսկ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահը վարվեց այնպես, ինչպես նման իրավիճակում կվարվեր ցանկացած պատասխանատու առաջնորդ: Երեք, այնուամենայնիվ, մեղադրանքի թիրախ փնտրելու անհրաժեշտություն կա, ապա այդ թիրախը կարող եմ լինել միայն Հայաստանի վերջին տասնմեկ տարվա իշխանությունները՝ հանձինս Ռոբերտ Քոչարյանի, Վարդան Սևակյանի, Սերժ Սարգսյանի եւ էլզվարդ Նալբանդյանի, որոնք բառացիորեն պղծեցին Յեղասպանության սուրբ զաղափարը, այն վերածելով ֆաղափական աճուրդի ու սակարկության առարկայի: Եւ դա ոչ թե պետական կամ ազգային վեճ նպատակների, այլ բացառապես Միջուրխի հանդյանալու եւ ներադաճական դիվիդենտներ ստանալու մանրախնդիր նկատառումով:

Այս կապակցությամբ հետաբերել է հետեւել նրանց վաթած միանգամայն սնանկ ու վնասակար ֆաղափականության էլզույցիային.

– Քոչարյանի վառչակազմի առաջին գործը եղավ դավանանական կամ հակազգային հայտարարել Քուրճիայի հետ առանց նախապայմանների հարաբերություններ հաստատելու՝ նախկին իշխանություններին որդկեզած ֆաղափականությունը:

– Հայաստանի արտաքին ֆաղափականության անկյումաբար հոշակվեց Յեղասպանության միջազգային ճանաչման պահանջը, որը որպես

հայ-բուրճական հարաբերությունների կարգավորման բանական հիմք, հոխորտանեով դրվեց նաեւ Քուրճիայի առջեւ:

– Երբ, երկար համառոելուց հետո, Քոչարյանը եւ Սևակյանը ի վերջո համոզվեցին, որ այս ճանապարհը փակուղային է, նրանք վերադարձան իրենց կողմից ժամանակին դավանանական հայտարարված Քուրճիայի հետ առանց նախապայմանների հարաբերություններ հաստատելու սկզբունքին, ակամա բացահայտելով Հայաստանի քույրությունը եւ Քուրճիային հիմք տալով ավելի կոշտացնելու իր դիբոմոշումը:

– Քե՛ւ այս օբյեկտիվ պատճառով, եւ թե՛ սեփական լեզուիմության խնդրի լուծման նկատառումով, Սերժ Սարգսյանն ընկավ մի ավելի վտանգավոր ծայրահեղության գիրկը՝ հայ-բուրճական սանձանի բացման դիմաց անխոնկմաբար համաձայնելով ընդառաջել Յեղասպանության ուսումնասիրման հարցով հայ եւ բուրճ պատմաբաններից կազմված հանձնաժողով ստեղծելու վերաբերյալ Քուրճիայի վառչակու Ռեշեփ էրզողանի կողմից տարիներ առաջ արված համադրյա մոտացված առաջարկին:

Ոչ մի այլ բան, քան ֆաղափական խաբիսափումների, անհետատես ֆայլերի եւ անպատասխանատու ձեռնարկների այս խայտառակ շարքն է, անհա, որ հանգեցրեց նախագահ Օրամայի Քուրճիա կատարած այցի բերած արդյունքին: Իհարկե, չի կարելի պնդել, որ երեք շրիներ հայ-բուրճական հարաբերությունների կարգավորման հարցում մեկնարկված վերոհիշյալ գործընթացը, Օրաման ապրիլի 24-ի իր ուղերձում, արդեն Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահի հանգամանեով, անպայման կարտասանեւ ցեղասպանություն բառը կամ ամերիկյան կոնգրեսը կհանաչեւ Հայոց ցեղասպանությունը: Այսպիսի իրավիճակներ շատ են եղել, բայց երբեք այդ բանը տեղի չի ունեցել: Բայց ներկա իրավիճակն էականորեն տարբերվում է նախորդներից, քանի որ այս անգամ արդեն հարցի մերժման ֆորմալ պատրվակը Քուրճիայի հետ ամեն գնով, այդ թվում Յեղասպանության ուրացման գնով, մերժնալու Սերժ Սարգսյանի ձախորդ նախաձեռնությունն է: Այսպիսով, առանց զույգն իսկ շափազանցության, հարկադրված ենք արձանագրել, Սերժ Սարգսյանը հանուն սեփական իշխանության երկարածգման, բառիս բուն իմաստով, ձախեց Յեղասպանությունը: Նրա հաշորդ ֆայլն,

անկասկած, ինչն էլ Ղարաբաղը ծախելը, ինչից հետո, բնականաբար, նա դառնալու է առաջին հայր, որը կառժանանա Նորեյան մրցանակի:

Ես մեղմ եմ արտահայտվում. վստահաբար, Սարգսյանի վաճը շատ ավելի անխնա զնահատականների է արժանանալու Հայաստանի եւ մանավանդ Սփյուռքի արմատական շրջանակներում: Արդարությունը պահանջում է, սակայն, կատարվածում մեղադրանքի որոշ բաժին հասցեագրել նաև Սփյուռքի ազգային շրջերին, ովքեր ոչ միայն երբեք Հայաստանի իշխանություններին չզգուշացրին Յեղասպանության նախնադրման հարցը պետականորեն բարձրացնելու ձեռնարկի անխոհեմության ու վնասակարության մասին, այլև ընդհակառակը, ոգևորությամբ խրախուսեցին վերջիններիս շանքերն ու բմբկահարեցին նրանց «սխրանքները»՝ արդյունքում ստանալով այն, ինչ ստացան: Ավելի էան քառասուն տարիների ընթացքում Հայոց ցեղասպանության միջազգային նախնադրման նպատակով Սփյուռքի ներդրած հսկայական շանքերն ու դրամական միջոցներն, այսպիսով, մեկ օրում չուրը թափվեցին: Դժվար է պատկերացնել, թե ինչպես կարելի է շուկել վիճակը եւ դարձանել պատճառված վնասը:

Այս ամենով հանդերձ, թեկուզ նման տխուր արդյունքով ավարտված հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման ներկա գործընթացը բողոքովին գուրկ չէ դրական տարրերից: Մի կողմից՝ Թուրքիայի բնական շահագրգռվածությունը հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում, իսկ մյուս կողմից՝ այդ կարգավորման պայմանավորումը հայ-ադրբեջանական հարաբերություններում ակնկալվող տեղաշարժով, որոշ հող է ստեղծում Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի խթանման համար: Դրական պետք է համարել նաև ղեպների բերումով նախագահ Օրամայի ստանձնած բարոյական պատասխանատվությունը, ինչը նրա ղեկավարած երկրի առջև պարտավորություն է դնում ավելի ակտիվորեն ու անկողմնակալ կերպով ներգրավվել ինչպես հայ-թուրքական հարաբերությունների, այնպես էլ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում: Բարձր Օրաման իղեպիստ է՝ բառիս ամենադրական իմաստով: Իսկ հայտնի է, որ թեև աշխարհը սովորաբար կառավարում են պրագմատիկներն ու ցինիկները, բայց քաղաքականությունն առաջ են մղում ժամանակ առ ժամանակ հայտնվող իղեպիստները: Ընդ որում,

իղեպիստ ասելով, ես ամենակին նկատի չունեմ իղեպոզներին, այլ բարոյականության, ազնվության եւ արդարության հարցերում կայուն սկզբունքներ ունեցող հավաքյուտ պետական անձանց:

«Դայք», «Հայկական ժամանակ», «Ժամանակ երեսան», «168 ժամ»,
2 մայիսի, 2009թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ	5
Ելութիւն շեռլ Գերմանիոյն հորՀրդի ՆՍՏԱՇՐՋԱՆՈՒՄ	13
«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՕՐԱԹԵՐԹԻՆ ՏՎԱՆ ՀԱՐՑԱԶԳՐՈՒՅՑԻՑ	16
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԿՈՐՀՐԴԻ ՆԻՍՏՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵԼՈՒՅԹԻՑ	18
ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ 2-ՐԿ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵԼՈՒՅԹԻՑ	20
«ՆԵՋԱՎԻՍՄԱՅԱ ԳԱԶԵՏԱՆ» ԹԵՐԹԻՆ ՏՎԱՆ ՀԱՐՑԱԶԳՐՈՒՅՑԻՑ	24
ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ 4-ՐԿ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵԼՈՒՅԹԻՑ	26
1992 Ք. ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 11-Ի ՄԱՄԼՈ ԱՍՈՒՂՈՒՅՑ	30
ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ 5-ՐԿ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵԼՈՒՅԹԻՑ	33
ԵԼՈՒՅԹ ՀԱՅՈՑ ԶԵՂԱՊՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏՕ ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՈՒՄ	35
ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ «ՊՈՒՏԻԿ ԸՆՏԵՐՆԱՍՈՒՆԱԿ» ՀԱՆԳԵՄԻՆ ՏՎԱՆ ՀԱՐՑԱԶԳՐՈՒՅՑԻՑ	39
1997 Ք. ՄԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 26-Ի ՄԱՄԼՈ ԱՍՈՒՂՈՒՅՑ	41
ՊԱՏԵՐԱԶՄ, ԹԵ՛ ԿԱՂԱՂՈՒԹՅՈՒՆ ՀՈՐԿԱՅԻՑ	43
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐՀՐԴԻ ԸՆԿԱՅՆՎԱՆ ՆԻՍՏՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵԼՈՒՅԹԻՑ	46
2007 Ք. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 8-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎՔՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵԼՈՒՅԹԻՑ	49
2008 Ք. ՀՈՒՆՎԱՐԻ 11-Ի ՄԱՄԼՈ ԱՍՈՒՂՈՒՅՑ	58
2008 Ք. ՄԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 15-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎՔՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵԼՈՒՅԹԻՑ	61

2008 թ. Հոկտեմբերի 17-ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵՎՈՑՔՈՒՑ	67
ՀԱՐՑԱԶԳՐՈՒՅՑ «NEWSWEEK» ՇԱՐԱՔԱՔԵՐՔԻ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՏԱՐԻՔՐԱԿԻ ԹՂԹԱԿՈՑ ԱՆՈՒՆ ԳՅՈՒՄՈՒՆԵԼԻԻ ՀԵՏ	78
ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՆԳՐԵՍԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱԿՈՂՈՎՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵՎՈՑՔՈՒՑ	84
2009 թ. ԴԱՅՅԻՄ 1-ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ ՈՒՆԵՑԱՆ ԵՎՈՑՔՈՒՑ	86

+ 20-50
h2.